



БИБЛИОТЕКА  
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА  
ИМ. А.С.ПУШКИНА

# ШЫБН

## НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың  
август 31-де  
үнүп эгелээн

№ 7 (17336)

2007 чылдың  
ЯНВАРЬ 23,  
вторник

Номерни парлалгаже  
дужааганы:  
график езугаар — 21.00,  
херек кырында — 17.30.  
Садар өртээ 4 рубль.

### Байыр чедиршишкини

**Хүндүлүг Шериг-оол  
Дизижикович!**

Россия биле Моол күрүнелериниң аразында найыралчы харылзааны быжыглаарына, социал-экономика хөгжүлдесин сайырадырынга кирген улуг ачы-хавыянарны Моолдун бүгү-ле чону, Чазаа база Моолдун Президентизи дээрги Н. Энхбаяр ханы хүндүткел-биле үнелеп, Силерни Моол күрүнениң эң бедик шаңналы

болур «Алтан гадас» орден-биле шаңнааны-биле сагыш-сеткилимниң ханызындан изиг байырны чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Ийи чурттуң аразында эртем-техника, садыг-саарылга, культура, өөредилге дээш, бүгү-ле талазы-биле кады ажилдажылга чаагай чаңчыл апарганы — Силерниң кожа-хелбээ чоннарнын келир үези, чаагай чоруу дээш кылган буянын ажалыңар дээр-

зин хан-дамырывыс-биле медресе билип, ону сеткиливистен үнелеп чоруур бис. Моолда чурттал чоруур хан төрөл тыва чонуңарга доктаамал көргүзүп келгениңер сагыш-сеткил болгаш боттук дузаңарны бүгү моол аймак чон улуг мөгейиг-биле үнелеп чорууру магаданчыг.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович! Бодумнуң болгаш Моол-Тываның кады ажилдажылга, эп-

найырал ниитилелиниң өмүнээзинден Силерге болгаш өг-бүлелерге, тыва чонуңарга амыр-тайбыңны, каң кадыкты, хей-аъттыг, аас-кежиктиг чуртталганы, улуг-улуг чедиршишкиннерни күзедим!

Ханы хүндүткел-биле,  
Моол-Тываның кады ажилдажылга, эп-найырал ниитилелиниң президентизи  
Б.ЗОРИГТ.

### Чазак Даргазының ажил-албаны

## АК-СУГНУҢ КАЗЫМАЛ БАЙЛААН ШИҢГЭЭДИР

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак «Норильск никель» даг-металлургия комбинат» ажык акционер ниитилелиниң чингине директорунуң оралакчызы М.В. Финскийниң, ТР-ниң Чазак кежигүннериниң болгаш өске-даа сонургалдыг ведомстволарнын төлээлериниң киржилгези-биле ажилчын хуралды дүүн, январь 22-де, Чазак Бажыңының хуралдаар залына эрттирген.

Ш.Д. Ооржак хуралды ажыдып тура, Ак-Сугнуң комплекстиг казымал байлаан шингээдип алырының улуг уjur-дузалыын, Ак-Суг девискээринде честиң болгаш алдынның курлавырын эки шинчилеп тывары, ооң тывыжының хемчээлин көвүдөдир болгаш капитал салышкынын дедир эгидериниң хуусаазын кызырарын айыткан. Оон аңгыда чаа байлактыг черлерге геология-шинчилел ажилдарын чорударының, инфраструктураларны хөгжүдериниң айтырыгларына доктааган.

«Норильск никель» даг-металлургия комбинат» ажык акционер ниитилелиниң чингине директорунуң оралакчызы М.В. Финскийге сөстү берген. Ак-Сугнуң комплекстиг казымал байлаан шингээдип алып талазы-биле садылгашкына бо ажык акционер ниитилели ойнап алган, ынчангаш ажил-херекти моон сонгаар канчаар чорударын чыылганнарга ол таныштырган. Ак-Сугнуң девискээринде казымал байлактарнын курлавыры хөй, ону ылавылап тодарадыры-биле хынамчалыг геология-шинчилел ажилдарын чоруткаш, байлактарны чеже чылдарнын дургузунда шингээдип алурун тодарадыр.

Курлавырның хөйү бадыткаттынар болза, транспорттун, суурну, фабриказы тударының болгаш өске-даа казымал байлактарны дүрген шингээдип алырынга эргежок айтырыгларны шитпирлээр хемчеглерни алырын чугаалаан. Кызыл—Курагино аразының демир-орунун бир адырын Ак-Сугже тудуп кирир болза дыка таарымчалыг болур бодалын чингине директорунуң оралакчызы илереткен. Кызыл-Чадырның казымал байлаан шинчилеп эгелээрин ол айыткаш, Тываның өске-даа казымал байлактарлыг черлерин шинчилээринге, өөрениринге сонур-



Ш.Д. Ооржак.



М.В. Финский.

галдыын дыңнаткан.

Тыва Республикада Бойдус курлавырларын ажыглаар талазы-биле девискээр агентилелиниң удуртукчузу Е.Д. Шабалинская садылгашкына ойнап алган коллективтин күүседир, сагыыр уjurлуг хүлээлгелерин таныштыргаш, Тывада казымал байлактар хөй, ылаңгыя Кызыл-Чадырда болгаш өске-даа черлерде элбек, оларны эки шинчилээри болгаш дүрген шингээдип алырының чугулазын чугаалаан.

Чазак кежигүннери С.В. Сапелкин, В.О. Ооржак, Г.Ф. Балакина,

беленин, боттарындан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылырын дыңнатканнар.

Ш.Д. Ооржак хуралдын түңнелин үндүрүп тургаш, ТР-ниң стратегтиг хөгжүлдесиниң 2020 чылга чедир программазын ажилдап кылырын доозуп турар, аңаа дүүштүр республиканың казымал байлактарын шингээдип алырының төлөвилелдерин кылганын чугаалаан. Тывада Менделеевтин таблицазы шуптузу бар, ынчангаш даг бизнеси бирги черде турар, казымал байлактарнын курлавырларын шинчилээри, оларны шин-

гээдип алыры эң чугула айтырыг болуп турар. Ак-Сугнуң казымал байлаан шингээдип алып садылгашкынына «Норильск никель» ААН тиилээн, бо дээрге Россияда кончук улуг күчүлүг комбинаттарнын бирээзи, бистиң кожавыс, ынчангаш биске чоок, ажыктыг болуп турарын Чазак Даргазы айыткан.

Төлөвилел — чуртка, республикага болгаш ону амыдыралга боттандырат коллективке улуг уjur-дузалыг. Ол ышкаш Тываның социал экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чоннуң амыдыралының шынарын экижидеринге биче эвес салдарны чедирер ындыг болганда, төлөвилелди шингээдип алырынга ажык акционер ниитилелиниң ажилчиликтеринге Чазактын талазындан бүгү талаалыг деткимчени, дузаны чедирерин Ш.Д. Ооржак аазаан.

Бо чыыш дээрге таныжылга болуп турар, төлөвилелди амыдыралга боттандыраты бистиң шуптувустун бир демниг ажилчиликтеринге хамааржыр, ону күүседип шыдаар аргалар, курлавырлар барын Дарга чугаалааш, Тывада бир дугаар келген аалчыларга чедиршишкиннерни, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күзээ.

Чита областың губернатору Р.С.Гениадулин орук аайы-биле дүүн, январь 22-де, Кызыл хоорайга келгеш, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак-биле уjurлашкан, Алдан-Маадыр аттыг национал музейге чораан, найысылалдың тураскаалдыг черлерини танышкан.

Бистиң корр.  
Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

### Бедик шаңналдар-биле!

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарың дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Мурнады хөгжүдөр «Кадык-шылга» национал төлөвилелди боттандыратыңа идепкейлиг киржилгези болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылга-раңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле

Өвүр кожунунуң чагырга даргазы Александр Санчат-оолович КУУЛАРНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижи-биле

Каа-Хем кожунунуң Дерзиг-Аксы сумузуңуң баштыңы Эртине Сергеевич ДАНЗЫ-БЕЛЕКТИ;

Каа-Хем кожунунуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи Александр Терентьевич ТОМОЧАКОВТУ;

Чөөн-Хемчик кожунунуң Баян-Тала суурда ФАП эргелекчизи Шончалай Хураган-ооловна МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай  
2007 чылдың январь 19  
№ 16.

### М.Б. Доржуну Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижи-биле

шаңнаарының дугайында  
Өрт үезинде улус камгалаарына эрес-дидим, маадырлыг чоруу дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижи-биле Бий-Хем кожунунуң Аржаан сумузуңуң чурттакчызы Мерген Борисович ДОРЖУНУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай  
2007 чылдың январь 19  
№ 17.

### Россия Федерациязының күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Культура адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш

«Россия Федерациязының культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищези» профессионал ортумак өөредилге күрүне өөредилге албан чериниң директорунуң оралакчызы Александр Павлович ОСЬКИНГЕ тыпсыр.

Россия Федерациязының Президентизи В. ПУТИН.

Москва, Кремль  
2006 чылдың декабрь 28  
№ 1471.



Национал төлевилелдин күүселдези

## ЭМНЭЭШКИННИҢ ШЫНАРЫ ЭКИЖЭЭН



Январь 18-19 хүннеринде ТР-ниң Чазак Бажыңының хуралдаар залына мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал төлевилелди Тыва Республикага 2006 чылда сотулгаларның дугайында чугаалашкан республика чергелиг семинар, Тыва Республиканың Чазак хуралдары болган. Ол-ла хүннерде Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда №1 уругларның поликлиникасында база Перинаталдыг төпте «Кадыкшыл» национал төлевилелдин шугуму-биле кылып чоруттунган ажилдар-биле танышкан.

Национал төлевилелдин угла-нышкыны-биле ук эмнелгелериниң кайызында-даа эмнээшкн ажилына кончук чугула ажыктыг, чаа үениң ховар дээн аар өртектиг дериг-херекселдери хөйү-биле саттынганын, кыска үеде оларны тургузуу ажилдадыр өрээлдерни септеп, чогуур байдалда дерээнин эскерип болур.

№1 уруглар поликлиниказы-

ның ажилдакчылары баштай-ла ханга 18 хевирнин анализин кылып турар мөөн аппаратты сонуургаткан. Шак бо аппаратты хоорайда ийини, кожууннарда 17-ни тургускан. Ол-ла эмнелгеде санныг, компьютержиттинген амгы үениң флюорограф аппаратын тургускан (хоорайда чүгле ийи, өскези тубдиспансерде). Ол ышкаш уругларның тарылгазын кылып вак-

циналар шыгжаар дериг-херекселдер, УЗИ, ЭКГ аппараттары дээш, оон-даа өске чаа дериг-херекселдер-биле ук эмнелге дериттинген. Чижээ, 26 эмчинин шинчилгезин эрттиргеш, кандыг специалистерге немелде шинчидип эмнедириниң сүмезин бээр АСПОН аппарат сонуургачыг. Аңаа хүнде 30, чылда 4,5 муң уругларның (уруглар сады, школа, шериг баар деп турар уругларның) шинчилгезин чаңгыс эмчи эрттирип турар. Бо бүгү аппараттарга ажилдаар эмчи-

иштиг-сааттыг үезинде ханын алгаш, божудулга үезинде ажыглаар кылдыр кадагалап шыгжаар дериг-херекселдер; божудулга өрээлдеринде агаар арыглаар

лер белеткеттинген, чонга ачы-дузазын чедирип эгелей берген.

Перинаталдыг төпте херээженнериниң иштиг-сааттыг болгаш божуп турар үезинде ижинде төлдүн чүрээнин согуун дыннап, эскерилгелерге даянып тургаш, кандыг эмнээшкн чорударын тодарыдып болур чаа хевирнин аппаратады; иштиг херээженнериниң

херекселдер; республиканың иштиг-сааттыг шупту херээженнерин даңзылааш, оларның байдалын ырак черден хайгаараар болгаш чогуур сүмелерни, херек болза, эмчилер бригаданың дузазын кыйгыртыр консультация-дистанциялыг төп дериттинген. Бо чылдың эгезинден эгелээш эмчилер 9 үнүшкүннү кылган.

А төрүттүнер айындан эрте төрүттүнген уругларны азырап доруктурар өрээлди амгы үеде дүүштүр дерээниниң ачызында бо чылын 1 кг деңзи четпейн төрүттүнгөн 5 уругну азырап доруктурган. Оң мурнунда чылдарда бо эмнелгеге ындыг чүүл туруп көрбээн.

Федералдыг, республика болгаш тус черниң акшаландырышкыны, божудулга сертификаттарының ачызында чүгле дериг-херекселдер чаарттынган, эмчилерниң акша-шалыңы улгаткан, немелде мергежилдерни чедип алган эвес, оң мурнунда садып шыдавас турган аар өртектиг эм-домну база садып алыр, оң түнелинде эмчи дузазының шынарын экижидер арга тургустунганын эмнелге ажилдакчылары демдегеп турган.

Чойганмаа САТ.  
Семинарның ажылындан чуруктарны Василий БАЛЧИЙ-ООЛ тирттирген.



Чоннун үнү

### ДЕДИР КЫЙГЫРТКАНЫ ДЭЭРЕ

«Шын» солунга Танов Чигденниң «Тензэн оолдарың дедир кыйгырт, Тыва» деп материалын номчааш, ону чүлдүгүзүп деткидим. РАП-тын депутаттары, оң баштыңы В.Оюн январь 16-да эртер турган Хоойлужудулга палатазының организаагы сессиязын база кара өш-биле үстүлөр. Бо депутаттарның арын-нүүрү ам чонга билдинип келди. Ылаңгыя Кызыл хоорайның, Каа-Хем, Кызыл, Улуг-Хем, Танды, Эрзин, Тес-Хем кожуунун соңгукчулары билип турлар боор.

РАП-тан соңгуктан депутаттарны хемчег алыр үе келбээн чүве бе? Бөдүүн ажылчын кижини бир хүн ажыл шагы үзөр болза, оң кырынга-ла баар болгай бис. А бо депутаттар ажылын үш ай ажыг үениң дургузунда үзүп турда, чүге хемчээ албайн турарыл? Бистин Кызыл кожуундан соңгуктан

В.А.Молин республиканың бюджетин мынчага чедир бадылаттынмаан турда, чүнү бо-дап олар депутат чүве? Республиканы хөгжүдеринче, чурттакчы чоннун амыдыралын экижидеринче сагыш салбайн турары ол бе? Бо дугайында бистерге, соңгукчуларга, ажы-биле чугаалап бээр болза экидир. Чүнү-даа кылбайн, анаа олуруп турар депутаттың биске херээ бар бе?

РАП-тан соңгуктан бо бөлүк депутаттарнын чези-холазы ам тодаргай илереп келген, олар ажылдай-даа бээр чүве болза, огулуг чүве кылбас чаргы-чаалы, аас-дыл кылып деп чүве бистерге билдинип турар. Тензэннерни дедир кыйгыртканы дээр деп санаар мен.

Боранак ЭРЕКСЕН,  
соңгукчу.

Кызыл кожуун, Каа-Хем суур.

### МЕСИЛДЕШКЕН АЖЫЫ ЧОК

Чованчыг-ла чүве кылбайн, Чоннун, хөйүнүн үнүн дыннап, Шыланчыг-дыр, чованчыг-дыр Чыгылып көрүнөр, депутаттар. Бюджетти, хоойлуну Бүрүн деткип бадылаңар! Эрте туткан депутаттар Эрте дээр боданыңар. Бо одуругларны ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының организаагы сессиязынга киржиринден өжегерзэн ойталап турар депутаттарның кичээниңче угландырдым.

Делгем Россияда чараш Тывавыстың ады-сураа баксырап, хирге-чамга борашты-ла.

Удур-дедир месилдешпейн, Эптиг-чөптүг ажылдаңар! Ак бажың, сарыг бажың деп, Элчок аттың херээ чүү боор. Эптиг, демниг, эгин кожа ажылдаар болза, ээр тандыны-даа аңдара силгиптер-ле болгай. РАП-тан Хоойлужудулга палатазының депутатыңа соңгуктан каш кижини республиказыңа, төрөл чонунга удур чөрүлдээ үндүрүп турар бээр, ында кандыг-даа кижини мактаар хире дыргак каразы дег-даа чүве чок, оон кандыг-даа алдар-мактал чедип ап шыдавас силер. Харын-даа бодуңарның сеткил-сагыжыңарның кызызын, төлөп чогуңарны көргүзүп тур силер, оон ат-алдарыңар кудулап тур. Бо дугайында

чон чугаалажып турарын бо-ла дыңнаардыр мен. Чону чоорган деп тыва кижини кончук-ла шын чугаалаан. Чоннун ачызында депутат болган силер, ындыг болганда, чоорган болган чонунарже чүге сагыш салбайн, оң ажыктыг, авыр алдыг чыгыларын чүге дыңнавайн турар силер. Дүктүг чүве тазаргыже, дүптүг чүве дежилгиче чедир чон силерни чагып-сургал, сүмелеп келди ышкажыл. Оң түнелинде «Тензэн оолдарың дедир кыйгырт, Тыва» деп материал үнүп келди. Чон дээр-ле силерниң соңгукчуларыңар деп чүвени билир-ле боор силер.

Элдеп-ле чүве бо. Чазак Даргазы Ш.Ооржактың өрү тыртып, депшидип, деткип чораан чамдык кижилери ам кээп, Дарганың бодунче «алдап эгелзэн». «Тоткан ыт ээзин эээр» деп тываларның үлегер чугаазыңа демей-дир. Аас-дыл, чаргы-чаалы үндүрерге кымга-даа ажыктыг чүве бербезин амыдырал көргүскен чүве-дир.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттарыңдан үлегер-чижектен ал көрүнөр. Материалымны дараазында шүлүк одуруглары-биле доостум.

Бо-ла кезек депутаттар, Бойкоттааш туруп берген. Төре херээ «бужартаггы» Төнчүзү чүү боор ирги?

Уртукай ЪСКУС-ООЛ,  
соңгукчу.

Сүт-Хөл кожуун.

### ХУННУҢ ДУРТУ ЧҮС ЧЫЛ АЖЫГ: медээлер булузу

#### Национал төлевилелди түңнөп чугаалажыр

Бөгүн Кызылда республиканың муниципалдыг тургузууларының өөредилге эргелелдериниң органнарының удуртучулары, кожууннарның болгаш хоорайларның чагырга болгаш хуралдар даргалары, сумуларның чагырга даргалары, башкылар, ТР-ниң Өөредилге яамызының ажилдакчылары чыгып кээп, 2006 чылда ТР-ге «Өөредилге» национал төлевилелдин боттандырылганын түңнелдерин үндүрүп эгелзэн. Чогуу хөй кижини киржик-

чилиг түңнел хурал даарта Чазак Бажыңына эртер, бөгүн аалчылар болгаш башкылар Кызыл хоорайда национал төлевилел эки боттанып турар чамдык өөредилге албан черлеринге чедип, оларның арга-дуржулгазы-биле таныжар. Дүүш соонда Кызылдың «Аныяк» өөредилге төвүнге эртер чөвүлел хуралга ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржак, өөредилге сайыды П.А.Морозов дээш, өскелерниң-даа киржилгези планнаттынып турар.

#### «Азия төвүнүн» кубогу дээш

Январь 20-де Кызыл хоорайның дыштанылганың парыгыңа регионнар аразында «Азия төвүнүн» кубогу дээш шыдыраа маргылдаазы эгелзэн. Аңаа бо удаа чүгле Хакасиядан шыырак шыдыраачыларны чалаарын Тываның шыдыраа федерациязының удуртулгазы шиитпирлээн турган. Маргылдаага киржири-биле Абакандан 9 шыдыраачы келген. Ол дээрге шыдыраага спорт мастерлери Владимир Самбурский, Сергей Малышев, Сергей Калуга, спорт мастеринге кандидаттар Юрий Бардин, Кирилл Шоев, Семен Фадеев, Владимир Малецкий, Владимир Мохов, Акимжан Ченсароков олар-дыр.

Маргылдаада ниитизи-биле шыырак дээн 34 шыдыраачы, оларның аразында республиканың херээженнер аразында каш дакпыр чемпионнары Наталья Оор-

жак биле Валерия Куулар база киржип турар. ФИДЕ-ниң рейтингизи-биле алырга, эң хөй санныг кижини Абакандан спорт мастери Владимир Самбурский (2319) болуп турар, а Тывадан Леонид Мохов (2233).

Дүүн эртенги медээ-биле алырга, спорт мастеринге кандидаттар, аныяк шыдыраачылар Артыш Чүлдүм биле Кирилл Шоев (Абакан) аштырыг чок 3-тен 3 санни алгаш, өскелерни мурнап чоруп турарлар. Абакандан спорт мастерлери безин чидиргелерлиг.

Маргылдааны Абакандан Бүгү-россия чергелиг судья Виктор Никитин биле Вячеслав Терешенко олар шиидип турар. Оң түңнелдери-биле маргылдааның киржикчилеринге ФИДЕ-ниң рейтингилерин тыпсыр.

Юрий КӨК-ООЛ.

#### «Каисса» беш харлаан

Кызыл кожуунда «Каисса» шыдыраа клубу 5 харлаан. Оң тургузукчузу Александр Солянович Ойдуңуң чугаазы-биле алырга, беш чыл иштинде клубка 77 улуг-биче шыдыраачы хаара туттунган. Бирги-ийиги лигаларга он-он уруглар-оолдар спортчу мергежилни бедидип, разрядчылар аларгылаан.

Чоокта чаа клубка 5 чылдаанынга тураскааткан шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа республиканың шыырак шыдыраачылары киришкен, оларның дөрүт спорт мастеринге кандидаттар. Дөрт хүн иштинде уламчылаан маргыл-

дааның түңнелинде, бирги черни Кызылдан спорт мастеринге кандидат Артыш Чүлдүм, ийиги черни Херел Сандай-оол болгаш үшкү черни Леонид Мохов тустуунда чаалап алган.

Хоочун ойнакчылар аразында Мижит Ооржак бирги черге төлөптиг болган.

Бо-ла бүгү ажилдарның шимчедикчизи, «Каисса» клубтуң президентизи Александр Ойдуң боду бо чылдарның дургузунда шыдыраага спорт мастеринге кандидат атты камгалап алган.

Эрензен ТЕЖИТ.

Көк-Тей суур.

«КАДЫКШЫЛ» национал төлевилел

# МУРНУВУСТА АЖЫЛ АМ-ДАА ХӨЙ

Январь 19-та ТР-нің Чазак Бажыңының хуралдаар залына «Мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал төлевилелди 2006 чылда боттандырганының түңнелдериниң дугайында» деп, республика чергелиг хөй кижки киржикчилиг хурал болган. Аңаа ТР-нің Чазак кежигүннери, кожууннарның болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, республиканың кадык камгалал адырының, Социал камгаладылга фондузунуң, Ыяап-ла медицина камгаладылга фондузунуң ажилдакчылары болгаш хуралга көдүртүнүп турган айтырылгара хамаарылгалыг өске-даа албан черлериниң төлээлери киришкен.

Эрткен 2006 чыл чуртка кадык камгалал адырынга улуг чаартылгаларның чылы болган. Январь айдан эгелеп бүгү чуртка «Кадыкшыл» национал төлевилелди калбаа-биле боттанып эгелээн. Ук төлевилелдин шугуму-биле эмнээшкн ажилын экижидер сорулга салдынып, эмнелгелерниң дерилгези, эмчилерниң акша-шалынын өстүрери, билини бедидери дээш, элээн хемчеглер алдынып турар, чижээ, участок эмчилеринин ортумак шалыны — 22 муңга чедир, эмчи сестраларының — 12,6 муң рубльге чедир өскен. Ооң-биле чергелештир эмнелге ажилдакчыларының чоннуң кадыкшылы дээш харысалгазы бедип, ажилының хемчээли каш дакпыр улгаткан. Национал төлевилелдин ачызында 445 аарыг кижки (2005 чылда 281 кижки) республикадан дашкаар аар өртектиг эмчи ачы-дузазын алыр аргалыг болган.

Россия Федерациязының төөгүзүндө кадык камгалал адырынга күчүлүг акша деткимчези бир-ле дугаар оонашкан: ниитизи-биле 88,4 млрд. рубль көрдүнген, ооң иштинде бистиң республикага бүгү чаданың бюджеттеринден 241,9 млн. рубль чарыгдары көрдүнген.

ТР-нің Кадык камгалал адырының түңнел материалдарына даянышыаан, «Кадыкшыл» национал төлевилелдин шугуму-биле бистиң республикавыстың кадык камгалал адырында кандыг чаартылгалар, өскерлишкннер болганын база чамдык чедишкннерни сонуургап көрээлиңер.

## ЭМЧИЛЕР

### АМ-ДАА ХЕРЕК

Национал төлевилелди амыдыралга боттандырганының бир дугаар негелдези — эмчи кадрларны четчелээри болур. Төлевилелдин шугуму-биле чорудар уjur-луг ажилдарның хөй кезин эмчилерниң эгтинде чүдүрүлгөн. Кожууннарда тускай специалистер хамаанчок (окулист, эндокринолог, невролог, уролог...), участок эмчилери безин чедишпес. Ылаңгыя немелде диспансеризация үезинде чаңгыс ол-ла эмчи бодунуң кол ажил-хүлээлгези-биле чергелештир харыылап турары девискээринде чоннуң немелде диспансеризациязын база чорудар, кожууннарже үнүшкүннерни база школага өөренир, шериг баар деп турар ажы-төлдүң шинчилгезин чорудуп четтигер уjurга таваржып турар. Чылдың-на өөредилге черлеринче дужаап кирип турар студентилерниң эвээш кезин республикаже эеп чанып кээп турар (чылда 50-60 хирези), ынчалзажок эмчилер ам-даа чедишпес бооп арттышаан. 2006 чылда интернатура соонда 57 эмчи республикада ажилдап келген. Ооң кадында кожууннарның удуртулгалары боттарынга келген аныяк эмчилерниң амыдырал байдалының чугула айтырылганын (бажың-балгат, социал чигелделер...) шиитпирлээринге шоолуг дузалашпайн турар.

Амгы үеде Тывадан дашкаар девискээрлерден эмчи специалистерни чалап ажилдадыр ажил чоруттунуп турар: бо үе дургузунда Тывага Узбекистандан 13 специалист ажилдап келген.

## НЕМЕЛДЕ ӨӨРЕДИЛГЕ

Национал төлевилелдин угланышкыны-

биле дыка хөй эмнелге ажилдакчылары немелде мергежил чедип алыр болгаш билини бедидер аргалыг болган. Участок эмчилери болгаш сестраларының мергежил-лин бедидип өөредиринге 3,5 млн. рубль көрдүнген турган. Бо үеде чедир республиканың 80 участок эмчилери (терапевтер, педиатрлар) болгаш 232 участок эмчи сестралары өөредилгелер эрткен.

Ол ышкаш ниити практика азы өг-бүле эмчилерин белеткээр ажил чоруп турар. Бистиң республика ниити практиканың азы өг-бүле эмчилеринге 11 эмчини Красноярскиниң Күрүнениң медицина академиязынга бир-ле дугаар өөреткен. Ол эмчи өг-бүлелерниң кежигүннериниң шуптузунуң кадыкшыл байдалын хайгаараар болгаш хары угда педиатрның, терапевтиң хүлээлгелерин күүседир эмчи болур. Амгы үеде ук эмчилерниң ажилдаар чери, дериг-херекселдер талазы-биле айтырылгар шиитпирлетьинин турар. Ынчан кээрге, удавас хоорайның «Спутник», «Южный» кезээниң, Улуг-Хемниң оң талакы эрииниң база чамдык кожууннарның чурттакчылары «хууда» эмчилерге чединер.

Чоннуң немелде диспансеризациязын шынарлыг чорудар сорулга-биле чаа дериг-херекселдер хоралыг херелдер дузазы-биле шинчилге чорудар (лучевая диагностика) рентгенолог эмчилерни база өөреткен. Оон аңгыда, карак эмчилери болгаш терапевт эмчилер профессионал аарыглар эмнээринге (профпатология) өөрөнгөн. Февраль айда 27 эмчи профпатолог эмчи деп тускай мергежилди чедип алыр. Тываның төөгүзүңгө профессионал аарыглар талазы-биле тускай мергежилдик эмчилер туруп көрбээ. Ынчангаш 2006 чылда бистиң республикавыстың эмчилери чүгле билини бедидип, тускай кызаа мергежилдерге өөренип алган эвес, а көңүс чаа мергежилдерни база чедип ап, чаа угланышкыныг ажилды эгелээри ол.

## БОТТУГ ДЕТКИМЧЕ

«Кадыкшыл» национал төлевилел эмнелгелерниң материал-техниктиг баазазынга, шынап-ла, улуг деткимчени көргүскен. Төлевилелдин бирги кол сорулгазы — чонга баштайгы эмчи дузазын чедирер уjurлуг поликлиникалар, «Дүрген эмчи дузазы», фельдшер-акушер пунктулары болгаш оон-даа өске эмнелге адырын сайзырадыры. Бо эмнелге черлеринге эмчи дузазы бедик деңгелдик болгаш шынарлыг болурга, чоннуң кадыкшыл байдалы экижири, аарыглар кедеревес болгаш кадык камгалал адырының хөй чарыгдалдары кызырлыгына келир уjurлуг.

А шынарлыг эмчи дузазын чедиреринге шинчилге кылыр дериг-херекселдерниң уjur-дузазы канчаар-даа аажок улуг. Ынчангаш республиканың эмнелгелеринге чугула херек дериг-херекселдер болгаш санитарлыг автотранспорт садарына федералдыг бюджеттен 56,5 млн. руб., республикадан 19,8 млн. руб., а муниципалдыг бюджеттерден 10,4 млн. рубль көрдүнген. Сөөлгү чылдарда эмнелгелерниң материал-техниктиг баазазы кошкар, дериг-херекселдерниң хөй кезин 15-20 чыл чедир ажыглаттынып турган болгаш оларның 90 хуузу аргажок эргижирээн турган. Республиканың эмнелгелери чүгле

15 хуу чүмнеттинген турган.

Төлевилел езугаар 2006 чылдың май айдан тура, чаа, улуг өртектиг дериг-херекселдер республикага кээп эгелээн. Бо үеде чедир республиканың бирги эмчи дузазы чедирип турар эмнелгелериниң чартыындан хөйү чаа эмнелге дериг-херекселдери болгаш санитарлыг автотранспорт аймаа-биле хандырттыган. Ниити сан-биле алыр болза, 371 эмнелге дериг-херекселдери болгаш 25 санитарлыг автотранспорт саттыган. Федералдыг төптөн 22 электрокардиографтың, 13 рентген аппаратының келгени чүрек-дамыр аарыглары болгаш туберкулез талазы-биле бедик көргүзүлгелер республикавыска улуг белек болган. Ол ышкаш чаа хевирниң 5 УЗИ аппараты база эмчи шинчилгези чорударына канчаар-даа аажок ажыктыг өске-даа херекселдер саттыган. Бо бүгү садып алырына национал төлевилелдин ачызы канчаар-даа аажок улуг болган.

Оон аңгыда, ук дериг-херекселдерни тургузар тускай өрээлдерни база чогуур деңгелге септел-селип дерээн. Ынчангаш амгы үениң негелделери езугаар шинчилге ажилын бедик деңгелге чорудуп болур арга эмнелге черлеринде тургустунган. Саттыган дериг-херекселдерниң барык шуптузу аарыг улуска дузазын чедирип эгелей берген.

## «ӨРТЭЭ ААР» ААРЫГ

ВИЧ-халдавырлыг аарыг, «В», «С» өт аарыглары дыка коргунчуг аарыглар деп чүвени сагындырып каары артык эвес. ВИЧ-ти эң аар өртектиг эмчи шинчилгелериниң дузазы-биле тодардыр. Ук шинчилгени федералдыг бюджеттен акшаландырганы чүгле аарыг улуска эвес, а бистиң эмчилеривиске база улуг деткимче. Аарыгның барчогу безин тодардырынга дыка аар өртектиг тест-системалар ажыглаттынар. Эрткен чылда национал төлевилелдин аайы-биле барык 2 млн. рубль өртектиг 197 тест-системалар чыындызы келген. Ооң-биле 51351 кижиниң шинчилгезин чорудуп болур.

2006 чылда 39019 кижини хынаан. Колдуунда сааттыг херээженнер, хан дужаап келген улустуң болгаш шээр аарыгдан аараан кижилерниң шинчилгезин чорудуп турган. Оон аңгыда хосталгазын казытырып шииттирген кижилерни, шериг албаныларны болгаш шеригке келдиртип турар оолдарны, керээ езугаар шериг албанынче чоруп турар улусту, ИХЯ шугуму-биле дээди өөредилге черлериниң шылгалдаларын дужаап кирип турар аныяктарны, шеригден халашкан оолдарны, тодаргай чурттаар чери чок кижилерни (бомж) болгаш үен-даян эр-кыс харылзаалар тудуп чоруур кижилерни база хынаан. Оларның аразындан ВИЧ-халдавырлыг аарыглыг кижки тодараттынмааны өөрүнчү. Ынчалзажок амгы үеде республикада 22 ВИЧ-халдавырлыг аарыглыг кижки бүрүктеттинген: Кызылда — 12, Каа-Хем кожуунда — 9, Тожу кожуунда — 1. Аарыг улустуң хөй кезин 30 хар четпээн аныяктар, 62 хуузу херээжен улус. Тывага бо коргунчуг аарыгның тарал неперээн кол оруу — эр-херээжен харылзаалар болуп турар. «Антиретровирусная терапия» деп күштүг болгаш онза аар өртектиг эмнээшкн негеттинип турар 3 аарыг кижки бар. Оларны эмнээринге 347 муң рубльге тускай эм-таң аймаан республикаже чоруткан.

## ТАРЫЫШКЫНЧЕ!

Национал төлевилелдин аайы-биле эрткен чылда эмнелге ажилдакчылары чоннуң немелде иммунизациязын халдавырлыг аарыглардан камгалал тарыышкын чорудар тускай календарь езугаар 100 хуудан ажыр чоруткан. Эрткен чылда республикага «В» өт аарыгына удур тарыышкын чорударына чаңгыс угда ажыглаар шприцтерлиг 80 муң хемчеглиг

вакцина, краснухадан — 50 муң хемчеглиг, грипптен — 114 муң хемчеглиг болгаш полиомиелиттен 300 хемчеглиг вакцина келген. Сөөлгү медээлер-биле алырга, «В» өт аарыгына удур — 20567 кижини (планның 96 хуузу), краснухага удур — 49896 (99 хуу), полиомиелитке удур — 97 кижини (97 хуу) тараан болза, гриппке удур — 114000 кижки (100 хуу) камгалалды алган.

Чоруттунган улуг ажилдың түңнелинде эрткен чылда ук аарыглардан чоннуң аарыыры эвээжеп турары сан-фактылар кырында демдеглеттинген.

## БАЗА КАТАП ДИСПАНСЕРИЗАЦИЯ

35-55 харлыг ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязының түңнелинде, хоочураан аарыглардан аараан кижилерниң саны көвүдээн: бирги черде чүрек-дамыр аарыглары, ийги черде бес аарыглары, үшкү черде бүүрек-сыңый аарыглары, ооң дараазында сөөк-даяк, шыңгандар системаның аарыглары туруп турар. Ниитизи-биле алырга, кандыг-бир хоочураан аарыгы илереттинген боорда, амбулаторлуг эмчи шинчилгези азы диспансерлиг хайгаарал негеттинип турар болгаш кадыкшыл байдалының талазы-биле 3-кү бөлүккө хамааржыр ажилдакчылар эң хөй болуп турар. Ийги черде — кадыкшыл байдалы эки кижилер, үшкү черде — 2-ги бөлүктүң азы кандыг-бир аарыглар тыптып болурун айылы бар кижилер турар. Дөрткү черни 4-кү бөлүк азы бедик технолог эмчи дузазы хереглеттинип турар аарыг улус ээлээн.

Ооң-биле кады октябрь айдан тура, кайы-даа хар-назынның ажилдап турар бүгү хамаатыларының диспансеризациязы чоруттунуп эгелээн. Кожууннарда немелде диспансеризация чорударына тускай эмчи специалистерниң чедишпези улуг шап-раазынын таварыштырып турган. Ынчалза-даа ону ажып эртер арганы эмчилер дилеп тылкан — Кызылда бар специалистерден тускай көжер бригадаларны тургускан болгаш кожууннарже үнүшкүннерни уда-дараа чорудуп турар. Ук бригадаларның ажилында аңгыда, тускай специалистерни чалаар практика база кожууннарда ажыглаттынып турар. «Көжер бригаданың» ажилының үезинде специалистерниң хоорайда кол ажылы «аскап» турганын демдеглеп каары чугула.

Хоралыг болгаш айыылдыг байдалдарда ажилдап турар ажилдакчыларның диспансеризациязы эрткен чылын чүгле чаңгыс Кызылдың муниципалдыг поликлиниказына чоруттунуп турган. Февраль айда доозуп келир профпатолог эмчилерниң дузазы-биле бо угланышкынга ажил келир чылын шапкынчыр уjurлуг.

Немелде диспансеризация үезинде шиитпирлетьинери берге айтырылгар эвээш эвес тургустунулаан. Ылаңгыяда кожууннарда тускай эмчи специалистерниң чедишпези нарын айтырыг бооп арттышаан. Оон аңгыда чамдык эмнелге черлери лицензия чок артып турганы-биле холбаштыр национал төлевилел езугаар акша-хөренги ажилдап алыр аргазын чидирген. Немелде диспансеризация эртеринден чоннуң түвексинери база ажил черлериниң удуртукчуларының ажилдакчыларны ажилдан хостаар күзөл чогу база улуг салдарны чедирип турган. Оон аңгыда, национал төлевилел-биле холбаштыр эмчилерниң ажилының каш дакпыр улгатканы, эмчи специалистерниң аргажок чедишпейн турары база Кызыл хоорайда бар ийи поликлиниканы чурттакчы чон санына дүүшпейн турары-биле холбаштыр тургустунуп турар оочурлар чоннуң эмчи шинчилгези эртеринге багай салдарны чедирип турар. Ол чүгле бистиң республикавыстың эвес, бүгү чурттун шиитпирлээр уjurлуг нарын айтырыгы болуп арттышаан. Ону шиитпирлээринче эге базымнар эрткен чылда кылдында-даа, ажил ам-даа хөй.

Чойганмаа САТ.

# ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

## Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң дугайында

2005 чылдың декабрь 31-деги «Бүрүн эргелери аңгылаарын сайзыраңгай-жыдары-биле холбаштыр Россия Федерациязының чамдык хоойлужулга актыларынга өскерилгелер кириер дугайында» № 199-ФХ Федералдык хоойлунун 1-чүлүн сайзыраңгайжыдар сорулга-биле база 2006 чылдың октябрь 27-деги «Күш-ажыл болгаш ажилга хаара тудар талазы-биле Федералдык албанының девискээр органнарын эде организастаар дугайында» 274 база 2006 чылдың декабрь 15-теги «Күш-ажыл болгаш ажилга хаара тудар Федералдык албанының девискээр органнарын эде организастаар дугайында» Күш-ажыл болгаш ажилга хаара тудар талазы-биле Федералдык албанының 2006 чылдың октябрь 27-деги № 274 дужаалына өскерилгелер кириер дугайында» № 328 дужаалдарынга дүүштүр доктаадырым болза:

1. Чонну ажилга хаара тудар Федералдык күрүне албанының Тыва Республикада Эргелелини (Күш-ажыл болгаш ажилга хаара тудар Федералдык албанының ажилга хаара тудар федералдык органнарын эде организастаанының соонда тургустунган Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелини Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарын тургузуунче кириер.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-деги Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарын тургузуун дугайында» № 196 Чарлыгы-биле бадылаттынган Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарын тургузуун «Күүсекчи эрге-чагырганың өске-даа органнары» деп кезээнге «Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилели» деп сөстөрни немээр.

3. Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилели Тыва Республиканың Чазак Даргазының башкарылгасына турар деп доктаадыр.

4. Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң аппаратының эң хөй саны 23 кижини саны болур деп доктаадыр, оң иштинде күрүнениң хамааты албан-хаакчылары – 21 кижини, өскелери – 2 кижини база Кызыл хоорайның болгаш кожууннарның чурт-

## Тыва Республиканың Чазак Даргазының дузалакчызының дугайында

1. Борис Билчин-оолович Монгушту 2006 чылдың декабрь 26-дан эгелеп Тыва Республиканың Чазак Даргазының дузалакчызы кылдыр томуйлаар.

2. Ооң-биле хуусаалыг албан-ажыл

## Тыва Республиканың Эт-хөреңги башкараар талазы-биле агентилелини эде тургузар дугайында

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарын тургузуун сайзыраңгайжыдар сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Эт-хөреңги башкараар талазы-биле агентилелини Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги харылзааларының ямызы кылдыр эде тургузар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-деги «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуун дугайында» № 196 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер:

а) Чарлыкка 1 капсырылгана: «Ямылар» дээн кезекке:

«Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар болгаш туризм талазы-биле ямызы» деп сөстөрни соонга «Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги харылзааларының ямызы» деп сөстөрни немээр;

«Күүсекчи эрге-чагырганың өске-даа органнары» дээн кезектен:

«Тыва Республиканың Эт-хөреңги башкараар талазы-биле агентилели» деп сөстөрни уштур;

б) Чарлыкка 2 капсырылгана: «Тыва Республиканың Чазаның кижигүннери» дээн кезекке:

«Тыва Республиканың даштыкы экономиктиг харылзаалар болгаш туризм талазы-биле сайыды» база «Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги харылзааларының сайыды» деп сөстөрни немээр.

3. Тыва Республиканың Чазак Дарга-

такчы чонну ажилга хаара тудар төптери күрүне албан черлеринини – 97 кижини, оң иштинде специалистер – 70, өскелер – 27 кижини болур.

5. Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелини тургузуун бадылаар (1 капсырылгана).

6. Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң база аңаа чагырткан Кызыл хоорайның болгаш кожууннарның чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптери күрүне албан черлерин тургузуп таарыштырырының схемазын бадылаар (2 капсырылгана).

7. Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилели Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң дугайында Дүрүмнү ажилдап кылыр болгаш Тыва Республиканың Чазаның бадыладыры-биле кириип кээр.

8. Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп-башкараар агентилели эде организастап турар Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар федералдык албанының Тыва Республикада Эргелелиниң эт-хөреңгизин доктааткан чурум езугаар өңчү кылдыр хүлээп алыр болгаш Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелинге оперативтиг башкарылгана эргелиг кылдыр дамчыдып бээр.

9. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың июль 13-теги «Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш чонну ажилга хаара тудар талазы-биле агентилелини тургузар дугайында» № 102 база 2006 чылдың декабрь 13-теги «Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелини тургузар дугайында» № 192 чарлыктарын күш чок болган деп санаар.

10. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалык коммуникациялар талазы-биле агентилели бо Чарлыкты «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

11. Бо Чарлык 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 25, № 203.*

## Тыва Республиканың Чазак Даргазының керээзин чарар.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 29, № 210.*

## Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 10-дагы «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын эргелеп-башкарылгана аппаратының 2006 чылда эң хөй дээн санының дугайында» № 3 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыкка капсырылгана: «Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар болгаш туризм талазы-биле ямызы» деп одуругнун соонга «Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги харылзааларының ямызы» деп одуругнун немээр, а 2, 3, 4 графаларга айтыккан одуругнун дужунга – «10», «9» болгаш «1» саннарны салыр;

«Тыва Республиканың Эт-хөреңги башкараар талазы-биле агентилели» деп одуругнун чогуур саннары-биле кады уштур.

4. Тыва Республиканың Чазак Даргазының боттарының актыларын бо Чарлыкка дүүштүр кылыр;

Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка дүүштүр эде кылырының дугайында саналдарны кириер.

5. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 20-деги «Тыва Республиканың Эт-хөреңги башкараар талазы-биле агентилелиниң актылары» № 104 Чарлыгын күш чок болган деп санаар.

6. Бо Чарлык 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 29, № 211.*

## Тыва Республиканың Хамааты байдалының актылар бижилгезинин эргелелиниң (Агентилелиниң) айтырыглары

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың июль 9-та №77 «Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-де №196 «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуун дугайында» Чарлыгына өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында» Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Хамааты байдалының актылар бижилгезинин эргелели (Агентилели) (моон ыңай ХБАБ) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы болур болгаш Тыва Республиканың девискээринге хамааты байдалының актылар бижилгезинин күрүне бүрүткелин боттандыраар адырга күрүне ачы-дузазын чедирер хүлээлгелерни күүседир Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) килдистеринин ажил-чорудулганы материал-техниктиг, саң-хөө, кадр, организастыг хандырылганын чорудар орган кылдыр тургузар.

2. Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелели Тыва Республиканың Чазаның башкарылгасына турар.

3. Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) аңаа даандырган хүлээлгелерни күүседир сорулга-биле боттандыраар болза:

- 1) Тыва Республиканың девискээринге хамааты байдалының актылар бижилгезинин күрүне бүрүткелин хандыраар;
- 2) хамааты байдалының актыларын сис-

## Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилели эде тургузарының дугайында

2002 чылдың январь 10-да №7-ФЗ «Долгандыр хүрээлелди камгалаарының дугайында» Федералдык хоойлуга, 2005 чылдың декабрь 31-де № 199-ФЗ «Россия Федерациязының чамдык хоойлужулга актыларынга бүрүн эргелерни кызыгаарлаарын экижидери-биле холбаштыр өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында» Федералдык хоойлунун 27 чүлүн боттандыраар сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилели Тыва Республиканың Күрүнениң экологтуг контроль албаны кылдыр эде тургузар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-де хүлээп алганы «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуун дугайында» № 196 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

1 капсырылгана «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуу»:

«Күүсекчи эрге-чагырганың өске-даа органнары деп кезекке»:

«Тыва Республиканың Күрүнениң экологтуг контроль албаны» деп сөстөрни немээр;

«Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилели» деп сөстөрни уштур.

3. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 10-да хүлээп алганы №3 «Тыва Республиканың күүсекчи

## Тыва Республиканың Чазак Даргазының Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албанының айтырыгларының талазы-биле актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-де №196 «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуун дугайында» Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыкка хамаарышкан 1 капсырылгана: «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албаны» деп аттан «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де хүлээп алганы №91 «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албанының айтырыглары» деп Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыктын адында болгаш сөзүгеллинде «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

3. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 10-да хүлээп алганы «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнар эргелелиниң аппара-

темажыдар, эде ажилдаар, учедун тургузар болгаш шыгжаар;

3) бодунун бүрүн эргелеринин хирешаа-биле хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу езугаар сонургалдарын камгалаарын хандыраар;

4) өг-бүле эргелеринин талазы-биле күрүне политиказын боттандыраар;

5) Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң эт-хөреңгизин эргелеп-башкараар;

6) Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң болгаш ХБАБ салбырларының кадрлыг хандырылганын чорудар.

4. Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң начальниги бир оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң ажилчиннар санын 44, оң иштинде күрүнениң хамааты албан-хаакчылары 40, өске-даа 4 ажилчыны федералдык бюджеттен субвенция хевиринге акшаландыраар кылдыр тургузар.

6. Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң Тыва Республиканың ХБАБ (Агентилели) эргелелиниң аппаратын Кызыл хоорайның Чүлдүм кудумчузуун дугаары 18 бажынынга тургузарының дугайында саналы-биле чөпшээрээр.

**Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 29, №212.*

## Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле эрге-чагырга органнар эргелелиниң аппаратының 2006 чылда эң ындыкы санының дугайында» Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыкка капсырылгана:

Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажил-агының ямызы» деп одуругнун соонга «Тыва Республиканың Күрүнениң экологтуг контроль албаны» деп сөстөрни немээр, а айтыптыган одуругнун 2 болган 3 графаларына – тус-тузунда «4» деп санны немээр;

Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилели деп одуругнун чогуур айтыптыган саннары-биле катаяп кааптар.

4. Тыва Республиканың Чазак Даргазы бо Чарлыкка дүүштүр актыларынга эдилгени кылыр;

Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка дүүштүр дугайында саналдарны кириер.

5. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 20-де хүлээп алганы «Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилелиниң айтырыглары» №106 Чарлыгын күш чок болган деп санаар.

6. Бо Чарлык 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 29, №213.*

## Тыва Республиканың Чазак Даргазының Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албанының айтырыгларының талазы-биле актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың июль 27-де №196 «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын тургузуун дугайында» Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыкка капсырылгана: «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албаны» деп аттан «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де хүлээп алганы №91 «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар албанының айтырыглары» деп Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыктын адында болгаш сөзүгеллинде «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

3. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 10-да хүлээп алганы «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнар эргелелиниң аппара-

атының 2006 чылда эң ындыкы санының дугайында» Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыкка капсырылгана: «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар хайгааралының талазы-биле албаны» деп одуругдан «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

4. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 20-де «Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызының айтырыглары» № 80 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыктын 2 пунктузунда: «Тыва Республиканың ветеринар болгаш фитосанитар хайгааралының талазы-биле албаны» деп сөстөрде «болгаш фитосанитар» деп сөстөрни уштур.

**Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.**  
*Кызыл хоорай,*  
*2006 чылдың декабрь 29, №214.*

### Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппарадының эргелелиниң кижини санының 2007 чылда эң ындыкы кызыгаарының дугайында

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппарадының эргелелиниң кижини санының 2007 чылда эң ындыкы капсырган кызыгаарын бадылаар.  
2. Бо Чарлык 2007 чылдың январь 1-ден

эглеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2006 чылдың декабрь 29, №215.

### Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызының штаттыг ажилдакчы олудун дамчыдарының дугайында

1. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызының штаттыг ажилдакчы олудун ону тударынга материалдык чарыгдалдары-биле катай Тыва Республиканың Чазак Аппарадының шилчидер.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың январь 10-да №3 «2006 чылда Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының эргелел аппарадының эң кыдыкы санының дугайында» Чарлыгында дараазында өскерилгелерни кириер:

Чарлыктың капсырылганына:  
2-ги болгаш 3-кү одуругларда «Тыва Республиканың Чазак Аппарады» деп одуругнуң дужунда «73» деп санны «74» деп сан-биле солуур;

2-ги болгаш 3-кү одуругларда «Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызы» деп одуругнуң дужунда «44» болгаш «32» деп саннарны тус-тузунда «43» болгаш «31» деп саннар-биле солуур.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 ч. февраль 14-те № 127 «Тыва Рес-

публиканың Чазак Аппарадының структуразының дугайында» Чарлыгында дараазында немелделерни кириер:

Чарлык-биле бадылаттынган Тыва Республиканың Чазак Аппарадының структуразына:

туружун:

«Мобилизастыг килдис-2 (килдис начальниги-1, сектор эргелекчизи-1)» дараазында эдилге-биле кириер:

«Мобилизастыг килдис-3 (килдис начальниги-1, сектор эргелекчизи-2);

«Шупту каттышкаш» деп сөстүң дужунда: «69» деп санны «70» деп сан-биле солуур.

4. Бо Чарлыкка үндезилеп организастаттыг хемчеглерни Тыва Республиканың Чазак неделя хуусаа дургузунда боттандыраар.

5. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эглеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2006 чылдың декабрь 29, №217.

### Тыва Республиканың Экологтуг контроль албанының удуртукчунуң дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «з» пунктузунга дүүштүр Андриян Дугарович Додукту ээлеп турары албан-дужаалындан хостааш, Тыва Республиканың Экологтуг контроль албанының удуртукчунуңга томуйлаар

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эглеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2006 чылдың декабрь 29, №218.

### Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыдының дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга дүүштүр Шолбан Сарыг-Кидисович Кууларны ээлеп турары албан-дужаалындан хостааш, Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыдына томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эглеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2006 чылдың декабрь 29, №219.

### Тыва Республиканың Чурттакчы чонну күш-ажылга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң директорунуң дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «э» пунктузунга дүүштүр Виталий Сергеевич Чаж-оолду Тыва Республиканың Чурттакчы чонну күш-ажылга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң директорунга томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эглеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2006 чылдың декабрь 29, №220.

### Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыларына дужаал класстарын тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың дараазында күрүнениң хамааты албан-хаакчыларына дужаал класстарын тыпсыр:

**Тыва Республиканың 1-ги класстың чиңгине күрүне чөвүлекчизи:**

Наталья Аврековна Кадралиевага – Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчунуң оралакчызы, экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдезиниң эргелелиниң начальниги;

**Тыва Республиканың 3-кү класстың чиңгине күрүне чөвүлекчизи:**

Эльвира Ложановна Дежитмаага – Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчунуң оралакчызы, контроль эргелелиниң начальниги;

**Тыва Республиканың 1-ги класстың күрүне чөвүлекчизи:**

Урана Туматовна Даваага – Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

Валентина Сандыковна Канданга – Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

Татьяна Мөңге-Назыновна Ондарга – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

Ирина Даяевна Самданга – Тыва Республиканың Чазак Даргазының Секретариа-

дының удуртукчунуң бирги оралакчызы;

**Тыва Республиканың 3-кү класстың күрүне чөвүлекчизи:**

Аяна Алексеевна Бадыга – Тыва Республиканың Чазак Даргазының Секретариатының удуртукчузу;

Светлана Дадар-ооловна Донгакка – Тыва Республиканың Чазак Аппарадының мурнады көргөн национал төлөвилелдерни боттандыраарының талазы-биле эргелелдин начальниги;

Виктор Хомушкуевич Кара-оолга – Тыва Республиканың Чазаның Кызыл хоорайда Девискээр эргелелиниң удуртукчузу;

Чечек Мамай-ооловна Монгушка – Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлдө айтырыгыларының талазы-биле эргелелдин начальниги;

Алдынай Александровна Ондарга – Тыва Республиканың Боду шимчээр болгаш өске-даа техниканың байдалының техниктиг хайгааралының талазы-биле албанның удуртукчунуң оралакчызы;

Александр Бадыевич Ооржакка – Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызы;

Карим Байлак-оолович Саган-оолга – Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанның удуртукчунуң оралакчызы;

Владимир Барышевич Сарыгларга – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

Галина Алексеевна Сюрюнге – Тыва Республиканың культура болгаш национал политика сайыдының оралакчызы;

Алина Марталайевна Таспанчыкка – Тыва Республиканың Чазак Канцеляриязының удуртукчунуң Секретариат удуртукчузу;

Евгений Аркадьевич Черновка – Тыва Республиканың эптештирилге судьяларының болгаш күрүнениң нотариат конторларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелдин директорунуң оралакчызы;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2007 чылдың январь 10, №5.

### Россия Федерациязының Президентизиниң 2006 чылдың декабрь 26-дагы «Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының ажилдакчыларының ажил төлевириниң акшазын ажыглаарының ажыктыын бедидериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» № 1459 Чарлыгының 10 пунктузун боттандыраарының талазы-биле хемчеглер дугайында

Россия Федерациязының Президентизиниң 2006 чылдың декабрь 26-дагы «Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының ажилдакчыларының ажил төлевириниң акшазын ажыглаарының ажыктыын бедидериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» № 1459 Чарлыгының 10 пунктузун боттандыраар болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының ажил төлевириниң акшазын ажыглаарының ажыктыын бедидер база айыттынган органнарының кылыр ажылын болгаш сорулгаларын шынарлыг күүседирин хандыраар сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының удуртукчуларына Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының эргелел аппарадының штатта ажилдакчыларының санын кызыраар дугайында шийтирени боду баш билип үндүрер эргени тыпсыр.

2. 2007 чылдың январь 1-ден эгелээш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының эргелел аппарадының ажилдакчыларының ажил төлевирин Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың декабрь 29-тагы «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының эргелел органнарының кызыгаарлаан эң хөй санының дугайында» № 215 Чарлыгы-биле бадылааны эргежок чугула апарганда немелде кылыр ажилдарны болгаш бүрүн эргелерни тывысканындан ажилдакчыларның кызыгаарлаан эң хөй санын көвүдедир дугайында мурнунда хүлээп алган шийтирлерде айыткан хүнде санны барымдаалап республика бюджетиниң акша-төгерииниң күсели-биле тургузар фондулардан санаарын боттандыраар.

3. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының ажил төлевириниң фондузунуң акша-төгери Тыва Республиканың чогуур органнарының удуртукчуларының эргезинге артар болгаш оларны бо Чарлыктың 4 пунктузунда көрдүнгөн сорулгаларга ажыглап болур.

4. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының удуртукчуларына бо Чарлык езугаар ажилдакчыларның санын кызырганының түңнелинде хосталган ажил төлевириниң акшазын ажил-албанының (ажылының) түңнелдерин барымдаалап шаңналдар тыпсырынга ажыглаар эргени тыпсыр.

5. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының аппарадының ажилдакчыларының санын бо Чарлыкка дүүштүр кызырганда ажилдан үнерде Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнгөн компенсацияларны (үнгенде пособие, хары угда төлевир) немелде акша үндүрбейн, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының чогуур органнарының ажил төлевириниң доктааткан фондуларының хире-шаа-биле боттандыраар.

6. Тыва Республиканың иштики херектер сайыдынга, Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалалының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза берге байдалдардан, өрт айылындан камгалаар ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин директорунга:

- иштики херектер органнарының, Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалалының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза берге байдалдардан, өрт айылындан камгалаар ажил-чору-

дуганы хандыраар талазы-биле агентилелдин республика бюджетинде турар черлериниң анаа болгаш начальник составының база хамааты персоналдың санын кызыраар дугайында шийтирлерни боду баш билип шийтир хүлээп алыр эргени тыпсыр;

- республика бюджетинде турар чогуур чылдың январь 1-де аттестастаан составының херек кырында санын көвүдедир дугайында шийтирлер хүлээп алырын кызыгаарлаар, чүгле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органына немелде ажилдарны болгаш бүрүн эргелерни тыпсыры-биле холбаштыр эргежок чугула апарган азы Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органының санын үе-чадалап көвүдедир дугайында шийтир хүлээп алган таварылгаларда ынчаар кылып болур;

- республика бюджетинде турар анаа болгаш начальник составын болгаш хамааты персоналдың санын бо Чарлыкка дүүштүр кызырганда ажил төлевириниң фондузунуң болгаш акша төлевириниң хемчээлин 2007 чылдың январь 1-де санаттынганы-биле, бо Чарлыктың 3 пунктузунга дүүштүр, дараазында чылда хевээр артар;

- республика бюджетинде турар анаа болгаш начальник составының база хамааты персоналдың санын бо Чарлык езугаар кызырганда хосталган ажил төлевирин болгаш акша хандырылганы республика бюджетинде турар анаа болгаш начальник составына база хамааты персоналга албан-ажыл (ажыл) түңнелдерин езугаар шаңналдар бээринге ажыглаар эргени оларга тыпсыр;

- республика бюджетинде турар анаа болгаш начальник составының база хамааты персоналдың санын бо Чарлык езугаар кызырганда Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнгөн езугаар ажилдан үнерде Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнгөн компенсацияларны (үнгенде пособие, хары угда төлевир) хосталган ажил төлевирин болгаш акша хандырылганы республика бюджетинде турар анаа болгаш начальник составының база хамааты персоналдың акша төлевириниң болгаш ажил төлевириниң фондузунуң хире-шаа-биле боттандыраар.

7. Тыва Республиканың Чазак:

- Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргагазының органнарының ажилдакчыларының 2007 чылдың январь 1-де байдал-биле доктааткан кызыгаарлаан эң хөй санын көвүдедир турар шийтирлер хүлээп албас, немелде ажилдарны болгаш бүрүн эргелерни тыпсыры-биле холбаштыр эргежок чугула апарган таварылгаларда ынчаар кылып;

бо Чарлыкта көрдүнгөн хемчеглерни хандыраар;

боттарының нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка дүүштүр эде кылыр, эргежок чугула апарганда бо Чарлыкты боттандыраарында угланган шийтирлерни хүлээп алыр.

9. Тус чер бот-башкарылганының органнарының удуртукчуларына чогуур шийтирлерни хүлээп алырын сүмелээр.

10. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден эглеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.  
*Кызыл хоорай,*  
2007 чылдың январь 17, № 15.

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир (чүгле таксиден аңгыда) халас чоруурун хандыраар Чурумну бадылаар дугайында

## ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2007 чылдың январь 11 № 37 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың октябрь 30-де № 1273 «2007-2008 чылдарда Тыва Республикага яды-түреңги чорукту чайладырыңың талазы-биле тускай сорулгалыг республика программаның бадылаар дугайында» доктаалын амыдыралга боттандыраар сорулга-биле, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир (чүгле таксиден аңгыда) халас чоруурун хандыраар дугайында кезээне үндезилээш, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге

албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле Кызыл хоорайга чедир болгаш дедир чурттап турар черинге чедир (чүгле таксиден аңгыда) халас хандыраар талазы-биле коштунган Чурумну бадылаар (моон соңгаар — Чурум).

2. Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан (моон соңгаар — чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чоруурун орук чиигелдези) чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле Кызыл хоорайга чедир болгаш дедир чурттап турар черинге чедир халас аргы-

жарын хандыраар талазы-биле хемчеглерни боттандыраары дээш контролду боттандыраар талазы-биле бүүрөттүрген органы Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал политика яамызы тодардыр.

3. Чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң орукка чиигелделиг аргыжарын хандыраар дугайында керээлерни Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы пассажирлер аргыштырылганы боттандырып чорудаарыңа эргелиг, «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгеге болгаш Тыва Республиканың өске-даа автотранспорт бүүрүлгелери-биле тургустунган чурум езуугаар чарар.

4. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы Тыва Республиканың кожууннарда болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда кадык камгалал албан черлеринге бадылаан

Чурумну ажыглаар дугайында тайылбыр ажылын хандыраар.

5. Тыва Республиканың кожууннарда болгаш Ак-Довурак хоорайга чурттакчы чонунуң социал камгалал, кадык камгалалы албан черлеринге «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгеге болгаш Тыва Республиканың өске-даа автотранспорт бүүрүлгелеринге 2007 чылда сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы хандыраарыңа, бо бадылаан Чурумну удуртулга болдураарың сүмелээр.

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Доктаалдың күүселдезиниң контролон Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының социал хөгжүлдө айтырыларының талазы-биле эргелинге дагзыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

### Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 11 № 37 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле (чүгле таксиден аңгыда) Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир халас чоруурун хандыраар талазы-биле

#### ЧУРУМ

1. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң (моон соңгаар — чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң орукка чиигелделиг чорууру) хоорайлар аразында ниити ажыглалдың транспорту-биле (чүгле таксиден аңгыда) Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир халас чоруурун хандыраар сорулга-биле бо Чурумну ажылдап кылган.

2. Чиигелделиг чоруурун эргезин Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге эмнедир болгаш шинчидери-биле чоруткан чааскаан чурттап турар сааттыг херэженнер азы Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та № 1138 «Тыва Республикага чурттаарының адаккы хемчээлиниң дугайында» хоойлузунга дүүштүр Тыва Республикага тургускан, чурттаарының адаккы хемчээлини адаанда турар, кижиниң баш санында ортумак орулгалыг өг-бүлелерде чурттап турар сааттыг херэженнерге.

3. Чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг чорууру-биле холбашкан саң-хөө чарыгдалын, 2007-2008 чылдарда Тыва Республикага яды-түреңги чорукту чайладыр талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөрөңгизи-биле боттандырып чорудар.

Чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг чоруурун хандыраары-биле холбашкан ажил-чорудулганы боттандырып чорударының акша-хөрөңгизин, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызыга (моон соңгаар — ТР-ниң Күш-ажыл яамызы) тускайлап бээр. Акшаландырышыңның хемчээлин Тыва Республиканың кожууннарда болгаш Ак-Довурак хоорайга кадык камгалал албан черлериниң (моон соңгаар — кадык камгалал албан черлери) киригени, саң-хөө-экономиктиг үндезинниң чагыларыңа үндезиле тодардыр.

4. Кадык камгалал албан черлериниң Кызыл хоорайга шинчидер болгаш эмнедир дээш чорутканы чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерни Тыва Республиканың Перинаталдыг төпке болгаш республиканың № 3 эмнелгезинге хүлээп алыр.

5. ТР-ниң Күш-ажыл яамызы болгаш ол бүүрүлгелерниң аразында чардынган чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы хандыраар дугайында керээге үндезилээш, пассажирлер аргыштыраары боттандырып чорударыңа чөлшээрлдиг «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгеге болгаш Тыва Республиканың өске-даа транспорт бүүрүлгелери чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыштырылганы хандыраар.

6. Чединмес амыдыралдыг сааттыг

херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы боттандырып чорудуп турар «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгениң болгаш Тыва Республиканың өске-даа транспорт бүүрүлгелериниң транспорт ачы-дузаның чарыгдалын ТР-ниң Күш-ажыл яамызы эгидер.

7. Чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы хандыраары боттандырып чорударда, кадык камгалал албан черлериниң тургустунган чурум-биле берген үндезинниң шынжылганы болгаш эмчиниң шинчээниң көргүзүлгери албан турар, ыңчалза-даа сааттыг (иштиг) турар үезиниң иштинде ийден хөй эвес чоруур.

Кадык камгалал албан черлери шынжылганы берген соонда, 2 хонуктан орай эвес, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнер чурттап турар чериниң аайы-биле Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал камгалал органының бүүрөттүрген төлээзинге айтырыгны тургузар болгаш халас аргыжарының тускай аттыг талоннарын алыр (моон соңгаар — тускай аттыг талоннар).

Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал камгалалының төлээлеттирген органы чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерге Кызыл хоорайже шинчидер болгаш эмнедир-биле чорударда, өг-бүле болгаш уругларның социал хандырылга албан чериниң тускай аттыг талоннарын бээр, амгы бо Чурумнуң № 1 капсырылгада ооң даңзызы айтылган.

8. Тускай аттыг талоннар ийи кезектен тургустунар — талону боду болгаш талоннуң корешогу. Тускай аттыг талонга шупту медээлер турар, халас аргыжарының документизин долдураарыңа эргежок чугула болгаш шыңгыы учетка турар.

9. Кадык камгалал албан черлериниң берген шынжылганы болгаш талоннарын долдурган корешогунуң хоолгазы Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал камгалал яамызының төлээлеттирген органының херектеринге артып калыр.

10. Чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерге долдурган тускай аттыг талоннарын ийи экземплярга бээр:

бирээзин — Кызыл хоорайга чорааның долдурган;

ийигизин — Кызыл хоорайдан доктаамал чурттап турар черинге келгенде долдурган.

Тускай аттыг талон бүүрүлгеге, чораан маршрудун чурум езуугаар албан айтып каар.

11. Тускай аттыг долдуртунган талоннарын (Кызыл хоорайга шинчидер азы эмнедир-биле берген эмчи шынжылганы болгаш хоолгазын албан көргүзөр) «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгениң болгаш Тыва Республиканың өске-даа автотранспорт бүүрүлгелериниң касса пунктуларыңа солуур болгаш чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжарын боттандырып чору-

дар халас чоруурунун билеттерин бээр.

Бо Чурумнуң 4 пунктузунда айыттылганы-биле тускай аттыг долдуртунган талоннар-биле Кызыл чоруунга, ооң берген хүнүнден 5 хонук иштинде күштүг болур, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге шинчиткен азы эмнеткен соонда, 5 хонук иштинде берген шынжылганы күштүг болур.

Кызыл хоорайга шинчиткен азы эмнеткенин төнгенин бадыткап турар фактызыңа дүүштүр документ-биле (бо Чурумнуң 3-кү пунктузунда айыттылган, эмнелге албан черлериниң бергени), чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы боттандырып чорудар, «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгеге болгаш Тыва Республиканың өске-даа автотранспорт бүүрүлгелериниң касса пунктуларыңа хоолгазын бергеш, халас чоруурунун билеттерин алыр.

Кызыл хоорайга шинчиткен азы эмнеткенин бадыткап турар документ чок болган таварылгада, Кызылдан доктаамал чурттап турар черинге чедир чоруур халас аргыжарының биледин берип шыдаас.

12. Сааттыг херэженни Кызылче шинчидер болгаш эмнедир шынжылганы катап бээр таварылга тургустунуп келгенде, бо Чурумнуң 7-16 пунктуларыңа дүүштүр тускай

аттыг талонну долдураарың дес-дараалаштыр тургузар.

13. «Кызылдың пассажирлер АТБ» муниципалдыг бүүрүлгеге болгаш Тыва Республиканың өске-даа автотранспорт бүүрүлгелери, сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы дараазында отчеттуг айның, ай санында айның 5-тиң хүнүнден орай эвес боттандырып чорудар:

а) амгы Чурумнуң №2 капсырылгазында айыттылган хевир талазы-биле халас аргыжарының билеттерин алган сааттыг херэженнерниң даңзызын тургузар болгаш ону ТР-ниң Күш-ажыл яамызыңче кирир;

б) чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы хандыраары-биле холбашкан ажил-чорудулганы боттандырып чорударыңа көрдүнгөн акша-хөрөңгиниң чарыгдалының дугайында отчетту кирир.

14. ТР-ниң Күш-ажыл яамызы квартал саңында дараазында отчеттуг айның, айның 10-нун хүнүнден орай эвес, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң чиигелделиг аргыжылганы хандыраары-биле холбашкан ажил-чорудулганы боттандырып чорударыңа, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының тускайлап берген акша-хөрөңгизиниң чарыгдалының дугайында медээни кирир

### Капсырылга №1

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге шинчидер болгаш эмнедир-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле (чүгле таксиден аңгыда) Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир халас чоруурун хандыраар Чурумга

Кызыл хоорайга шинчидер болгаш эмнедир-биле чоруткан, тускай аттыг талоннар-биле халас аргыжарының билеттерин алыр эргелиг, ону сааттыг херэженнерге бээриниң талазы-биле Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал камгалалының төлээлеттирген органының даңзызы

Бай-Тайга кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Барыын-Хемчик кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Каа-Хем кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Кызыл кожуунуң назы четпээннерниң социал реабилитация төвү  
Мөңгүн-Тайга кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Өвүр кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Би-Хем кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Сүт-Хөл кожуунуң назы четпээннерниң

социал реабилитация төвү  
Таңды кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Тес-Хем кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Улуг-Хем кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Чаа-Хөл кожуунуң өг-бүле болгаш уругларның социал дузаламчы төвү  
Чеди-Хөл кожуунуң назы четпээннерниң социал реабилитация төвү  
Эрзин кожуунуң кызыгаарлаттылган хемчээлдиг уругларның эмчи-социал реабилитация төвү

### Капсырылга №2

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге шинчидер болгаш эмнедир-биле чоруткан, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң хоорайлар аразында ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле (чүгле таксиден аңгыда) Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан дедир чурттап турар черинге чедир халас чоруурун хандыраар талазы-биле Чурумга

Тыва Республиканың ниити ажыглалдың транспортунга, Кызыл хоорайга чедир болгаш Кызылдан чурттап турар черинге чедир хоорайлар аразында халас чоруурунун билеттерин алган, чединмес амыдыралдыг сааттыг херэженнерниң даңзызы.

1. №. 2. Ады, фамилиязы, адазының ады. 3. Чурттап турар чери. 4. Медицина албан чериниң шынжылганы берген хүнү азы ушта биждилге. 5. Социал камгалал албан чериниң тускай аттыг талонну бергениниң

хүнү.  
Чоруур билет дугайында медээлер.  
6. Билеттин дугаары. 7. Ниити түнү.  
8. Берген хүнү.  
9. Алган кижиниң ат салганы.

Удуртукчу \_\_\_\_\_ А.Ф.А. (атты билдингир кылдыр салыр)  
Кол бухгалтер \_\_\_\_\_ А.Ф.А. (атты билдингир кылдыр салыр).

# ТООЛАЙЛЫГЫҢ ДОНГАКТАРЫ ТОЖУДА

Чылдар болгаш кижилер

**К**ашкак Арина Донгаковна Мөңгүн-Тайга кожунун онзагай чараш булуну Тоолайлыгга бөдүүн аратар Донгак Байдос Солдукович биле Иргит Бегзи Шагдыровна оларның өг-бүлезинге 1948 чылдың октябрь 10-да төрүттүнгөн. Көдээ өггө хирнин кескен кырган-авазы ону Ариймаа деп адап каан. Ооң чаш болгаш элээди чылдары Мөңгүн-Тайгага эрткен.

1956 чылда Мугур-Аксы чеди чыл школазының 1-ги класынга өөренип кирген, 1966 чылда Бай-Тайганың ортумак школазын дооскан.

Ол кара чажындан орлан, ажилгыр, өг-бүлениң улуг кызы болгаш өг ажылынга-даа, өөредилгезинге-даа мактадыр турган.

Кажан ол 17 харлыг, 10 классты доозуп турда, чеди чаш ажы-төлүн каапкаш, хайлыг аарыгдан сес дугаар уруун божуп чыткаш, Ариймааның хайралыг авазы чок апарган. Ол үеде ачазы арагаже кире бээр, улуг акызы Иван Байдосович, чаавазы Селикмаа Успуновнага база Аринага өскүс арткан хамык дунмаларын азырап, кижизидип, бут кырынга тургузар үлө оларга таварышкан...

Ачазы өске кадай ал алгаш, Мугур-Аксынче көже бергеш, склад эргелекчилей берген, а Ариймаа Кашкак Анай-оол Донгакович биле өг-бүле тудуп, өскүс дунмаларын Бай-Тайгага азырап артар. Дунмаларының эң бичизи Хеймер-оол ынчан үш-ле харлыг... (ам удавас ажыттынар Алдан-Маадыр аттыг музейиң баарында чалап тургускан сарлыктың кырында ча туткан маадырның овуру-хевирин сиңилбеп кылган скульптор Донгак Хеймер-оол Байдосович ол). Чүгле ыы кээр дыка берге үелер турган, ынчалза-даа амы-дыралдың бергелеринге ол черле дүжүп бербээ.

Ынчаар-ла өскүс арткан дунмаларын азырап доруктурбушаан, Ариймаа шилип алган мергежи башкы ажылы-биле амы-дыралын холбаан...

**А**рина Донгаковна Тожуда 30 ажыг чылдар иштинде башкылап ажилдап чоруур. Тожу кожунун Адыр-Кежиг суурунда Азас ортумак школазындан эглезен, Ийнин, Тоора-Хемнин ортумак школазынга орус дыл, тыва дыл, чогаал башкылап үр-ле ажилдап чоруур. Өнүң ээзи Кашкак Анай-оол Донгакович 1975 чылда Омскиниң совпартшколазын дооскан соонда, ол-ла дораан Тываның эң ырак болгаш чараш ораны – Тожуе ону партком секретарьлары-биле партия чорудупкан. Ол үеде Тожу деп черниң дугайында дыңнаан-даа болза, ындыг ырак оранга барып ажилдаар, чурттаар деп бодал кайда турган боор, сагышта-даа чок турган. 7 хонук-тун иштинде боданып келгеш, эң сөөлүнде чөпшээрелин бергенин Анай-оол Донгакович бо-ла чугаалаар кижилер. Ол ынчан «ынавас» деп чүве турбас уjurлуг турду ынчан, дүрүм ындыг – партия чоруур сен дээр, чоруу олурар... Шап ынчаар Тожу кожунда үр-ле чурттап чоруурлар, 5 ажы-төлү өскеш, шупту дээди эртемниг кижилер болуп, 10 уйнуктарының кырган-авазы, кырган-ачазы болу бергеннер.

Арина Донгаковнаның ачазының ачазы Солдук биле мээң өөм ээзи Кара-оол Биче-оолович Донгактың ачазының ачазы Мазыкы кады төрээр алышкылар болган уjurундан ол мээң кунчуум болур кижилер. «Өскүзүндөн өлбөс» дижири дег ооң хөй өскүс дунмалары

Василий, Виктор, Алевтина, Майя, Хеймер-оол шупту-ла дээди эртемни чедип ап, Тожуда, Бай-Тайгада, Кызылда чонунга хүндүктелди башкылар, даргалар, эң хеймери скульптор болуп, кызымаккай ажилдап-чурттап чоруурунга чоргарланып чоруур мен. Кунчуум, бээм боттары беш ажы-төлдүг: улуг уруу Айлаң башкы, Айна – бухгалтер, Аяс – шагдаа, Анай-Хаак — Томскиниң күрүне университетинин философия факультетинин студенти, а ийи дугаар огулу Артыш 34 харлыында озал-ондандан хенертен мөчээр. Кунчуум, бээмниң өөрүшкүзүн-даа, кажыдалын-даа үргүлчү дегне үлежип, чоок эдержип чоруур болгаш оларның амыдыралчызын, шупту-ла чүвеге четтигип чоруурун, төрелээр, деминин, ылаңгыя Арина Донгаковнаның угаангыр-сагынгырын, түрөп өскөн болгаш ындыг боор оң, кээргээчел, биче сеткилдин, дузааргаан, Тоолайлыгың төрөл бөлүк Донгактарын чер аразы ырак-даа болза чаңгыс черге чыгырын организастап, төөгүзүн уктап турда кызымаан кайгап ханмас мен. Маңаа 1992 чылда болган чүгле чаңгыс чижектен кирир, чүге дээр, оңу чүгле чаңгыс мен-даа эвас, а ол Тожуга болган куданың киржикчилери шупту чылы-биле сактып чоруурлар.

1992 чылдың чайынында Арина Донгаковна улуг уруу Айлаң, күдээр Орлан оларның Тожуга болур кудазыңче Мөңгүн-Тайгада дөргүл-төрөл бицини чалаан. Көрүп-көргөзгөн Тожуусуе самолет долу төрөл бөлүк өөрүшкү-манайлыг ужудукташ, Кызылдан Тоора-Хемче «Зарялап» четкен бис. Көктүг чайын Тожу ынчан кайгамчык-ла чараш болган. Бисти уткуп келген Арина Донгаковна хөй чылда көргөзгөн ылаңгыя Тоолайлыгың Дөтпел Солдуковна Донгак, Хүрөң Солдуковна Донгак, Хурал Ламагуровна Монгуш баштадыр көк баштыг өгбелерин көргөш, өөрээниден карааның чаштары бүлдеңиниң турду. «Зарядан» дүшкен кижилер бүрүзүн ол баштактанып, «Мөңгүн-Тайганың чок дээр артистери келген, Азаска эштип, дыштаныпкаш, Адыр-Кежиге концерт үндүрер силер» — диди. Бис белеткел чок канчал концерт үндүрер диштивис. А ол дүште-даа чок, чон силерни шагда манап турар, куда эртен боор дей-дир. Азас, Ногаан-Хөлге эштип, серинтенип турувуста, баштай-ла Ногаан-Хөлде аржаан-чылар чыгып алган, адыш каскап эглезен. Бир дугаарында Тывада сурагылгы композитор Базыр-оол Хомушкевич Чүлдүм-Сүрүн (ам аравыста чок), өөнүң ишти Лариса Назытьевна биле «Чүңү бодааш, болчаң үстүң» деп ырызы-биле концертти эгелептерге, көрүкчүлөр «Чүлдүм-Сүрүн кайда чор сен?» — деп удур ырлажып турду. Дараазында Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Мөңгүн-Тайганың Ак-Баштыгда хойжу Мочак-оол Донгакович Биче-оол (ам аравыста чок) мандолиназынга боду үдевишаан, хоюг үнү-биле кадарчылар дугайында, «Малчын угбамга» дээр, оон-даа өске ырыларын кыгырадыр баддырптарга, аржаанда дыштанып турар ивижилер, аңчылар катап-катап ырларынын дилеп турдулар. Оон Сарыг-оол Биче-оолович Донгак, өөнүң ишти Дең-зенмаа Намчал-ооловна биле «Ынакшылдың караан» ийи үнге тааланчыг ырлашкан. Мен олар ырлап турар аразында бодумнун

чогааткан шүлүктөрүмни шээжи-биле чугаалап берип турдум. Ол кандыг-даа белеткел чок бистиң концерттиң эң бичи киржикчи мээң урууларымны хеймери алды харлыг. Надюша ынчан ынакшыл дугайында безин ырларны дүште-даа чок баддырптарга, адыш каскашкыны үргүлчүлөдиг турду. Кажан Адыр-Кежиг сууруга чоокшудулар халдып олурувуста, шоочалыг клуб чанында халас концерт көөр дээр кижилер бажы кизирт болду. Ам канчаар «ЗИЛ» машина кырынга чорааш, арны-бажывыс шупту кара доурак болу берген улус чунуп каапкаш, сцена кырыңче Ногаан-Хөлге белеткел концертис соонда шору дидим апарган, клуб сыңмас көрүкчүлериңизин деткимчези-биле бедик хей-ааттыг, Мөңгүн-Тайганың адын сыңмас дээр дыка кыска бис. Ол үеде Арина Донгаковна Тожу кожунунуң культура килдинин эргелекчиңизге ажилдап турган болгаш орган чонга «бо дээр, артистер эвас, ынчалза-даа бойдустан ачаттынган талантылыг аңгы-аңгы мергежилди мөңгүн-тайгажылар-дыр» — дээр, сцена же үнген кижини-ле чонга чоок таныштырып турду. Клубта чайгы үр болгаш ындыг ийикпе бичи уруулар, ылаңгыя өөреникчилер хөй болган. Бо удаа бистиң бичи Надюшавысты чаптап, хойжу бээм Мочак-оол Биче-ооловичини, композитор Б.Х. Чүлдүм-Сүрүнү... динмитти адыш каскашкынын биле уткуп, удеп турган. Мен бир шүлүктөп турдум, лимбиге бир-ле кижиле дыка тааланчыг удеп тур. Хая көрнүп кээримге, Донгак Алевтина Байдосовна лимбилеп тур. Шүлүктөп турда үдээр, мындыг кайгамчык онза боорун бир дугаар билдим... «Мындыг солун, арта халас концерт черле дыка үр көргөзгөн бис» — диди, Адыр-Кежиг суурун чурттагылары бисти салбайн шаг бооп, дыка чылыг байырлаштывис. Эртенинде Айлаң биле Орланың кудазы кайгамчык онза эрти. Тожуда чурттап чоруур, үрде көрбээнивис чаңгыс чер-чуртуурус Самыя Мыңмырович Сааяга кудага ужураштывис. Куданың эртенинде бир дыка каттырыныг таварылга болган: мээң өөм ээзи Кара-оолду (ам аравыста чок) бир танывазы херээжен бээм, кунчуум сугга кире халып келгеш, хөмө кускапташ: «Кандыг кончук карарып калганың ол эжим, Мөңгүн-Тайгаңа үр чурттааш ынчал бардың бе?» — деп, ошкапчыптап турда, ындыкы өрээлден ылап чаңгыскурсчузу болур Сарыг-оол Биче-оолович үнүп кээр, ам салган. Мээң Кара-оолум кара, бээм сарыг дээрден башка, шынап-ла, боттарында денди дөмей алышкылар боорга улус бо-ла салчаар чүве... Куда соонда Арина Донгаковна бисти чорутпаан. Ындыг ырактан келген улус каттап, аржааннап алгаш чоргай силер дээр. Бис оон-биле чөпшээрешкеш, Ногаан-Хөлге 7 хонук аржааннап, каттап, мага хандыр дыштанып алгаш, чорупкан бис. Шап ынчаар оон сагынгыр-тывынгыры-биле көрүп көргөзгөн Тожуусту көрүп, чаа өгленген урууларымыска эки чурттаарын, аас-кежин күзеп, мага хандыр дыштанып аарындан аңгыда, боттарыныска база тожуларга көргүскөн ийик бис... Оон бээр 14 ажыг чыл эрткен-даа болза, ол бүгүнү урууларым-биле бо-ла сактып, каттыржып, дүүн чаа болган дег сагыштап чоруур бис...

**А**рина Донгаковна Кашкак Тоора-Хем школазында тыва дыл болгаш чогаал башкылавышаан, музей ажылы удуртуп чоруур. Кол-ла сонуурга чоруу ажылы — ол чер-чурттуң төөгүзүн коптартарыңа сонуургалдыг болу берген. Эгезинде ол ажилдың угшин-даа билири берге турган. Ынчалза-даа Адыр-Кежиг школазынга кады ажилдап турганы хоочун башкы Татьяна Түлүшова Кушкаштың удуртулгазы-биле «Төрээр чериң өөрен!» деп программа-биле чурт-шинчилел ажилдарын кылып, чылдыңна ол башкы-биле шинчилел конференцияларын эрттирп тургаш, ажилдың утказын билип, ол чүүл эң-не чугула-дыр деп чүвени медресеп билген. Тожу кожунга чурт-шинчилел ажилын шап ынчаар 1980 чылдарның эгезинде Азас ортумак школазының тыва дыл, чогаал башкызы Т.Т. Кушкаш эгелеп, школазынга музейин тургускан. Оон бээр кожунда үш улуг школаларда чурт-шинчилел музейлери ажилдап эглезен. Ол башкы «Тожунуң бурунгузу», «Адыр-Кежиг — өскөн уям» деп чыындыларын үндүргөн.

Тоора-Хем школазының музейин төөгү улаганышкынныг программа тургускаш, школаның тургустунганындан бээр 60 чыл болган оюнга тураскаадып, 1989 чылда ынчангы школа директору Содунав Антонова Александрова кыска хуусаада башкылар болгаш өөреникчилер коллективин бут кырынга тургузуп, дыка хөй төөгү материалдарын чыып тургаш, музейни ажиткан. Ынчан А.Д. Кашкак районога методкабинетке эргелекчилеп тургаш, Тоора-Хем школазынга, Ий ортумак школазынга музейлери ажилдап тургаш, районнуң өөредилге-кижизидилге килдининге удаа-дараа салып, кожунунуң үш улуг школазынга музейлери аждарынга үлүг-хуузуң кириштирген, башкыларга дузазын көргүзүп турган.

1991 чылда А.Д. Кашкак Тоора-Хем школазынга тыва дыл болгаш чогаал башкылай бергеш, ол школаның музейин улаштыр удуртур аргалыг болган.

**М**узей дээр, өөредилге-кижизидилге ажылының кол төү болур. Эки дериттинген болгаш системажыткан ажилды музей школага турар болза, ол школаның өөредилге-кижизидилге ажылы эки денелге турар уjurлуг. Ынчалза-даа чамдык школа удурткучулары чурт-шинчилел ажылын херекке албас, ону өөредилге болгаш кижизидилге-биле сырый холбаштырының аргаларын билбеси-биле, ол ажил шуудуп-чогувайн баар чоруктар тытып келир үелер база турган.

Тоора-Хем школазының музейи төөгү улаганышкынныг болганда, ында Тоора-Хем суурун төөгүзү, Тожу кожунуң тургустунган төөгүзү, чурттуң кижилери, колхоз, совхоз үезинде кожунуң сайзыралы, мурнакчы кижилер, школаның төөгүзү, албан организацияларның тывылган төөгүзү, баштайгы кижилер дээр, дыка хөй бижиттинген материалдар бар, узун назылыг кижилериниң сактылышкыны база бар. Бо материалдарны чыып тургусканының түңнелинде «Каас-чараш Тожу чери», «Чекпелимни», «Тожунуң дайынчылары» (орус дылда) деп чыынды үш брошюралары А.Д. Кашкак чыып тургускан арганы алган. Ол ажилга кожунуң удуртулгазы, админи-

страция даргалары М.К.Куулар, В.К.Торжу, школаның директору В.Б.Донгак олар акша-төгери-биле дузалап турганнар.

Тожунуң Тоора-Хемге ажил-агыым аайы-биле каш удаа сургакчылап чорааш, Тоора-Хем школазының музейин, ылаңгыя ында тыва өгнү дыка сонуургап, музейниң ажылын элээр хандыр танышкан мен.

Амгы үеде улуг класс өөреникчилеринде музейге хамаарылгалыг дыка харысалгалыг ажилдар хувааттынган. Чүл дээр-ге тус черниң чогаалчылары Леонид Чадамбаның, Юрий Кюзе-гештин, Михаил Мөңдүмениң, Салчак Токаның чогаал чыындылары-биле ажилдап, ук чогаалдардан черлер, хемнер, суглар, тайгалар, таңдылар аттарын ушта бижигилеп, тожу этностуң тытып келген төөгүзүн катап-катап кичээгейлиг өөренип эглезээр. Ол курска удуртулга кылдыр С.И. Вайштейнниң «Тувинцы-тоджинцы» деп номуңун арын бүрүзүн номчуп өөренип турарлар. Бо ажилды эчизинге чедир кылып чадап турар чылдагыны — музейде техниктиг херекселдер чогу — компьютер, видеокамера, үн бижир аппараттар турган болза, ажил оон-даа шуудаар турган. Амгы үеде музейде хол-биле бижип каан материалдар хөй. Үе эрткен тудум, ол хол-биле бижээр ажилдар чамдыктары балалып, будуу база чиде бээр чадавас. Ынчангыш оларны таптыг шыгжаар эпиг папкалар, копия кылып аппаратура чогуңдан (школада ксерокопия кылып аппарат чаңгыс) үрелип база чыдар.

2007 чылды уткуп тура, Арина Кашкактың «Тоолайлыгың Донгактары» деп чаа үндүрген номуңу белекке алып аас-кежиктиг болдум. Ол номда дег, кижилер бүрүзү төк кээр дүшкен, өскөн-төрээр черин, төрөл чонун каш салгал ажыр билир, төөгүзүн коптартып, дөргүл-төрөли-биле эдержип, ажы-төлүн, уйнуктарын бот-боттары-биле таныштырар болза эки-дир деп күзеп артым. «Тыва кижилер тос ада ызыгурунга чедир эдержири чөп» деп тыва улустуң үлегер домаанда дег тывалар тос ада ызыгурунга чедир эдержип, тыва чаңчыларын, уjur-езула-лын сагып, бот-боттарында хере-тыртыжып, деткижип чораан болзувусса, амгызындан артык сайзыралга турар ийик бис. Бистиң келир үедеги салгалдарымыска «Тоолайлыгың Донгактары» ышкаш ном төөгүзүн билип алгаш, аралажып чурттаарыңа дөгүмдүр деп бодар о мен.

Авазы чок апаарга, хөй өскүс дунмаларыңа авазыңа солаан угбазы, беш ажы-төлдүң авазы, 10 уйнуктарың кырган-авазы, Россия Федерациязының улус өөредилгезинин Хүндүлүг ажилдакчызы, Тыва Республиканың алдарлыг башкызы, Тиелелгениң 60 чыл болган оюн таварыштыр Тураскаалдыг медальдың эдилекчизи, 4 номнуң автору, Тоора-Хем ортумак школазында музей удурткучу А.Д. Кашкак «Өөредилге» национал төлевилелдин иштинге эрттирп турар Бүгү-россия чергелиг хемчеглериниң тилекчизи болуп, РФ-тиң Президентинин 100 муң рубль шаңнал акшазыңа төлептиг дээрзинге бүзүрелим улуг.

**Зоя ДОНГАК,**  
эмчи, ТР-ниң Чогаалчылар  
база Россияның Журналистер  
эвилелиниң кежигүнү.

## «ХЕМЧИКТИҢ СЫЛДЫЗЫНГА» улуг белек

База бир санал

### Күчүтен онаан манап тур?

Тыва хүрештиң тускай чурумун ажилдап кылгаш, чурттар аразының деңгелинче көдүрер деп турарының дугайында солунга үнген чүүлдү номчааш, сеткилимде өөрүп, ону боттандыраарың эрткен чайын манап турдум. Үези келген бо чугула айтырыгы шийтирлээрин чон чугаалажып, манап турар боорга, бо чүүлдү бижип ор мен.

Хүреш — тыва чоннун шаг-төөгүдөн бээр салгал дамчып келген оюну, чоргааралы-дыр. Ол уран чүүл-биле база холбашкан национал спорттуң бир хевиридир. Мөге кижини бодунга тааржыр содак-шудаан кеткеш, чоргаар ушкан эзир кушка демей кылдыр девирге, ону канчап уран чүүлге демейлеветил?

Сумога, хостуг хүрешке, самбога дээш, өске-даа хүрештерге тыва оолдарның чедишкинери тыва хүрештиң хөй санныг мерген аргаларында. Ынчангаш тыва хүрештиң дүрүмнерин дарый ажилдап кылыптар болза, ооң сайзыралы дүгедеп, делегей деңгелинче үнеринге идиг болур.

Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак тыва хүрештиң сайзыралынче улуг кичээнге салып келгениниң түңнелинде, ол бурунгаар улуг базымны кылган. Хүреште тыва чоннун чаңчылдары, культуразы болгаш чоргааралы синниккен болганда, ону үнелеп, ооң турум байдалын чедип аар ужурулгун бис. Моол мөгелерин хүреш эгезинде ниити девин көргөн кижини ооң онзазын үнелээр. Ынчалза-даа бис кожоларывысты өтүнүк, боттарывыстың национал чаңчылдарывысты өөренип көрүп, сагып тургаш, ону аайлап-баштап, дүрүмге киирип алзый-высса эки боор.

Мөге кижиниң девип үнеринден эгелээш, онаан октааш, тук долгандыр езулал кылырынга чедир эдер-чазаар чүүлдер-ле хөй. Хүрешти чурттар аразының деңге-

лине көдүрер дизе, хөй мөге салыкчыларының херээ бар бе? Ийи хүрежи туурар мөгеге чаңгыс мөге салыкчызы турза чүл?

Сөөлгү үеде мөгелеривис чүге чүгле тас баштыг апарганыл? Аныяк оолдарның улуг кижини болуп хевирлеттинеринге баш дүгү, ону канчаар таартып чорууру база улуг салдарлыг болгай. Ону мерген чөөн чүк угаады шаг-шаандан бээр биске угаадып келген. А бистиң өгбелеривис ону медегердиле-биле сагып чорааннар. Бо талазы-биле Чадаанадан шыырак мөгевис Алдын-оол Куулар үргүлчү кежегелиг хүрежи, өскелерге тыва оовур-хевирни көргүзүп, хүрештериниң каастакчызы болуп чорууру мактанчыг.

Тыва мөгениң дээди ады «Күчүтен» дээр чораан. Ол улуг хүндүлүг атты чаалап алган мөге дугайында сураг бисте чок. Бодум хуумда ол атты тыпсыр үе келген деп бодаар мен. Тыва хүрешке республиканың 15 дакпыр чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери, биче буурай тыва-высты делегейде алдаржыдып чоруур, бистиң төөгүвүсте туруп көрбээн Аяс Монгушка «Күчүтен мөге» хүндүлүг атты келир Хаа-дымда тыпсырын саналдап тур мен. Аңаа хамаарыштыр өскелерниң бөдалы чүл? Улуг-биче дарга-бошкалар, тыва хүрештин хөй санныг аарыкчылары мээң саналымны чүү деп көөрүл?

**Кожай-оол ХОВАЛЫГ.**  
Ак-Довурак хоорай.

Бо чылын Россияның Парлалга хүнүнүң соон дарый, тодаргайлаарга, январь 17-де, Барын-Хемчик кожуунда «Хемчиктин сылдызы» кожуун солуну Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактан, Тыва Республиканың Чазаның Канцеляриязының удуртукчусу О.Х. Холуяадан «ГАЗ-31029» марканың автомашиназын белекке алганнар.

Солуннун кол редактору Светлана Ооржак редакцияның коллективиниң мурнундан улуг өөрүп четтиринишкиниң сестерин солуй дамчыштыр даргаларга дамчыдарын дилеп, оларның ажил-ижинге моон-даа сонгаар улуг-улуг чедишкинерни, хууда амыдырал-чуртталгазын аас-кежикти күзеп турарын чугаалаан.

Кожуун солунунга машина белекке бергени дээрге-ле, Россияның Парлалга хүнүнде Чазак Даргазының журналистер мурнунга кожуун солундарын деткирин чугаалап турганы ажил-херээ боттандырып эгелээни деп билзе чогуур. Шынап-ла, редакцияның

### Парлалга конференциясы



## ХЕМЧЕГЛЕРНИҢ ТҮҢНЕЛИ

Тыва Республиканың иштики херектер сайыды В.И.Лесняк республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле параллага конференциязын эрттирген.

Виктор Иванович баштай 2006 чылдың түңнелдерин чыылганнарга таныштырган. ТР-ниң Иштики херектер яамызы хоойлу-дүрүмнү, корум-чурумну, хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраар дээш аар болгаш онза аар кем-херектерге, экономиктиг кем-херек үүлгедиишкнинеринге, шынары багай арага аймаан хоойлу езугаар эвес саарарынга удур демиселди отчтуту үеде күштелдирген.

Ажилды үе-түннелдерлиг болдурары-биле эвээш эвес реидилерни, операцияларны, хыналдаларны болгаш өске-даа хемчеглерни алган. Ооң ачызында республикага кем-херек үүлгедиишкнинериниң өзүлдезин болдурбаанын сайыт чугаалаан. Эрткен чылын бүрүткеттинген бүгү кем-херек үүлгедиишкини 2005 чылга деңгээрге, 2,1 хуу, аар болгаш онза аар кем-херектер —12,7, өлүрүүшкүн саны—12,5, дээрбедээшкин—29,8, үптээшкин—10,5 хуу кызырылган. Кызыл хоорайга, 9 кожуунга бүрүткеттинген кем-херек үүлгедиишкнинери кызырылган.

Ооң-биле чергелештир кудумчуларга кем-херек үүлгедиишкнинериниң, оруктарга автомашиналарның озал-ондаанын, бажың оорлар чоруктуң санын кызырып шыдаваан.

Журналистер сайыттан хөй санныг айтырыгларын салгаш, чогуур харыыларны алганнар. Оларга «идегел телефонуну» ажылы, иштики херектерниң килдистериниң техника-биле хандырттынганы, чурттакчы чоннун миграциязы, ол кем-херек үүлгедиишкниниң байдалына кандыг салдарны чедирип турары болгаш өске-даа айтырыглар хамааржыр.

Иштики херектер яамызының «идегел телефону» дүн-хүн чок ажилдап турар, ооң дугаары 4-35-49. Оон аңгыда хамаатылар кайыдаа үеде ИХЯ-ның дежурный кезээ-биле 3-48-11 болгаш 1-18-24 телефоннар-биле харылзажып болур. Сайыт боду хүнүнүң-не «идегел телефону» дамчыштыр кирген дыңнадыгларны кончуг кичээнге ийгилик сайгарып көрүп, чогуур хемчеглерни аяп келген. Бо

телефон кем-херек үүлгедиишкнинеринге хамаарышкан чугула медезелерни алырынга дузалап турар. Ынчангаш чоокку үеде чугааларны бижидип, дыңнап турар электрондук системаны тургузар, ол чурттакчы чон-биле ажилды чийгедирин сайыт тайылбырлаан.

Иштики херектер органының материал-техниктиг баазаны экижидер дээш аяп чорудуп турар хемчеглерге сайыт доктаган. Эрткен чылын 56 чаа автомашинаны алган, оларны участок шагдаларына, 129 компьютерни килдистерге үлеп берген. Бо чылын яамының кылып чорудар ажилдарын база таныштырган. ИХЯ-ның болгаш дежурный кезектериниң бажыңнарын септелгелерин, эде деришкинерин кылып, чуртталга бажыңнарын тударының төлөвилелдерин кылып эгелээр болгаш өске-даа.

ТР-ниң Иштики херектер яамызы чаа чылда кол кичээнге ийи ажылында бар четпестерни эдеринче, кем-херек үүлгедиишкнинеринге удур демиселди күштелдиреринче угландыраары Виктор Иванович түңнелинде чугаалаан.

**Бистиң корр.**

### Онза байдалдар агентилелиниң дыңнады

## КОГАРАЛ БОЛБААН

ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар агентилелиниң дыңнатканын езугаар алырга, 2007 чылдың январь 8-тен 14-ке чедир республиканың девискээринге 13 өрт бүрүткеттинген. 10 чуртталга бажыңына, 1 гаражка, 1 бүдүрүлгө черинге, 1 объектиге өрт болган.

Өрт үезинде материалдыг когарал, кижилерниң өлүм-чидими, кемдээшкинери болбаан.

Болган өрттерниң чылдаганын тодарайып көөрге, от-биле оваарымчалыг эвес чоруктан, ыяш-биле одаар суугуларны шын эвес ажыглаанындан, электри шугумнарын, дериг-херекселдерин дүрүм езугаар тургуспаанындан болуп турар. Буруулуг кижилерни тодараткан.

**Д.КРЫЦЫН,**

ТР-ниң ХК болгаш ОБ агентилелиниң килдис начальниги, иштики албаның капитаны.

## ЧАА ЧЫЛДЫ ЧАА НОМ-БИЛЕ...

Чая чыл бүдүзүнде Тываның Улустуң чогаалчызы Екатерина Танова номчукчуларынга чаа белекти сөңнээн. Ол дээрге чогаалчының эпостуг шүлүглели «Күлүк-Тажы» деп ному-дур.

Ында Орхон-Енисей бижимелдериниң турсакаалдары болур даш көжээлдерден ажыттыгдан бурунгу түрк полководчу Күл-Тегинге турсакааткан улуг, биче бижимелдерге үндезилээш, бөгүнгү тываларның угу-дөзү болур бурунгу турктарның амыдырал-чуртталгазын, ол үениң шылгарангай

шериг баштыңчызы, маадырлыг, мерген угааныг полководчунун оовур-хевирин тургузарын автор оралдашкан.

Шүлүглелде кол-ла идея — делегейге кайы-даа үеде үнүп турган дайын-чааның уржуктарын, ооң хоразын, кайы-даа үеде туруп келген оор-сук айтырынын база аныяк салгал кижизидилгезинче кайы-даа үеде чурттап чораан чоннун сагыш-човаашкынын көргүзүп турар.

**С.ДАЧЫН-ХӨӨ.**

### Чагаалар аразындан



## Сааттың ийи дыт

Көк-Тей үстү, Каа-Хемни кежир паром дужу кызаага эге школа, интернат, садыг, суму чагырга чери база элээн каш орус чурттакчылыг бажыңнар турган. Ынчан он хар ажып-ла турган боор бис. «Анайында дезиг, аныяанда тенек» деп чоннун үлегер чугаазы бар. Чедер чурттуг 5-6 оол, чаңгыс уруг аңаа өөренип турган бис. Өөренип каапкаш, ол чоок-кавының арын койгун чыдар чер чок кылдыр кезип, чодураалап, балыктап-ла чордувус.

Бир хүн Каа-Хемни эриин куду баттывыс. Кайгамчык чоон ийи дыт тур. Саатты чүү дээр боор. Чудурук дег мөчөк-мөчөк. Ону чүгле даш-биле буза шаап бадыраар. Чоокшулап үнер дээрге болдумнас. Кежээки чемге чедир ынчаар-ла улчуп хүнээр бис. Ол үениң өөреникчилери-даа тергини кызымак турган.

Ол чер чурттуг Шурка дээр эживис турган. Бир кээрде узун аргамчы эккелген. Сөөлзүредис сааттарга чедери бергедэн. Кижини

четпес, чолдак чоон будукту шал-балап алгаш, четпээнивис бедик черде сааттарже туттунуп үнген черивис база бар. Ооң соонда чоок-кавы аалдарның аргамчыларын арттырбаан бис. Ол үеде «Тарзан» деп кино үнүп турган. Чоон дыттардан эгелээш, арыг иштиниң эптиг черлеринге аргамчыларны хере тыртып «Тарзан» деп оюн ойнап эгелээш бис. Хун-даа эрткени билдиртпес. Ыт-шимээн, алгы-кышкы аңаа турду ыйнаан.

Бир эртен шугум чыскаалы болган. Аргамчылар дүрүп алган 4-5 ашактар-даа бар. Бистерни чурум үрзэн дээш шыңгылы-ла хемчег алган. Ооң соонда «Тарзан» деп оюнувус-даа уттундурган. Сааттыг ийи дыттарывыс «чалгаараан» чүве дег бүрүлери саргарып калган. Хөглүг, чашкы шаавыстың бир күзү ынчаар эрткен.

**Эрензен ТЕЖИТ.**

Кызыл кожуун.

### ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазак. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

#### РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун орадакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агы, үлөттүр килдистер — 1-17-09, 1-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8325. Чагыт 7.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинжин-Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.



e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.